

01-156

Cahier Schrijven

deel I

Publicatie van de
Hilversumse 415
1111 Amsterdam
Tel. 0245739

bijlage bij het tijdschrift 'Schrijven'

luiken open: gids voor grenzeloos *schrijven*

Boekmanstichting-Bibliotheek
Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
Tel.: 6243739

Nederland heeft een Ayatollah, maar die schrijft gedichten!

Niet-westerse culturen raken als een briesje - nog geen wervelwind - hier en daar de gevoelige huid van Cultureel Nederland. Het begrip culturele diversiteit scoort goed, is bijna mode en wordt (soms) goed gesubsidieerd. Zelfs literair Nederland wordt hier enigszins gevoelig voor. Tijdens de komende officiële Boekenweek van maart 2001 is het schrijven tussen twee culturen als thema gekozen. Helaas werden de migrantenschrijvers in Nederland niet goed genoeg bevonden om het Boekenweekgeschenk te mogen schrijven. Daarvoor is Salman Rushdie - een bekende allochtoon - woonachtig in Engeland - gevraagd.

Gelukkig zijn er in Nederland een aantal organisaties die wel aandacht besteden aan werk van auteurs die werken vanuit twee culturen. Stichting Dunya is een van deze organisaties.

Stichting Dunya organiseert sinds 1989 de Dunya Poëzieprijs gericht op (beginnende) dichters uit multicultureel Nederland. Verder organiseert Dunya workshops, een literair traject met Stichting Schrijven en een serie podia-activiteiten genaamd Nieuw Letteren Podium, met aandacht voor de ontwikkeling van poëzie in verschillende niet-westerse landen.

Dunya organiseert ook in Rotterdam de opening van de Vrije Boekenweek in maart a.s en presenteerde op donderdag 25 januari de gedichtenbundel VOETSPOREN met gedichten van o.a. Amir Afrassiabi, Guillaume Pool en Brigitta Hacham.

Wilt u op de hoogte blijven van de Dunya letteren-activiteiten?
U mag ons bellen, faxen en e-mailen!

Stichting Dunya

William Boothlaan 4
3012 VJ Rotterdam

Stichting
Dunya

De nieuwe schrijvers en de oude normen

De boodschap van de komende boekenweek mag duidelijk zijn: de luiken moeten open. Maar vanwaar ineens deze grote belangstelling voor grenzeloze schrijvers? Aly Freije zet vraagtekens. "Bekennen we werkelijk kleur?"

Portret: Ibranim Selman

"Nu is de bundel uitverkocht, terwijl andere uitgevers geen interesse hadden."

4

12

24

21

Portret: Gitte Spee

"Een deel van mij wil terug en een ander deel vindt het hier heerlijk."

32

16

10

Wereldliteratuur in Nederland

Twee jaar geleden was Kader Abdolah als schrijver te gast bij het VPRO-programma 'Zomergasten'. Toeval? Zeker niet, beweert Louis Stiller. De Nederlandse literatuur is volgens hem de afgelopen jaren sterk veranderd onder invloed van vluchtelingenschrijvers. Met grote gevolgen.

Zeekraal en bevroren god, een grenzeloze dichtworkshop

In 1999 begeleidde Remco Ekkers een poëziecursus voor migrantenschrijvers. Speciaal voor 'Schrijven' zette hij zijn opdrachten van toen op papier. Ook leerzaam wanneer je wél bent opgegroeid met schaatsenlijpers en Sinter-klas. Te vinden verspreid door dit cahier.

Portret: Said El Haji

"Ik haat de term migranten-literatuur - die heeft iets denigrerends."

Macht over je eigen boek

Het gevecht om de macht over de taal, over je eigen boek, terug te krijgen. Het is dagelijkse kost voor de buitenlandse schrijvers die in Nederland neerstrijken. Het publiceren voor de Nederlandse markt heeft gevolgen voor hun stijl, hun onderwerpen én hun carrière. Kitty Peetoom vroeg twee schrijvers naar hun ervaringen in de delta tussen twee talen.

Klein handboek voor grenzeloze schrijvers

Uren heb je achter je computer gezeten. Maar waar moet je nu heen met je manuscript? En waar kun je leren nog beter te schrijven? 'Schrijven' geeft antwoord op al je brandende vragen.

Grenzeloos opleiden

In december 1999 begonnen dertien cursisten aan een bijzonder experiment: 'grenzeloos' schrijfonderwijs. "Dat iemand uit een andere cultuur komt is niet waar het om draait, wel dat je je meer bewust wordt waar je bronnen liggen." Een portret door Tamara Keasberry.

36

44

**De boodschap van de
boekenweek mag
duidelijk zijn: de luiken
moeten open. Maar
vanwaar ineens deze
grote belangstelling
voor grenzeloze
schrijvers? Aly Freije
zet vraagtekens.
"Bekennen we
werkelijk kleur?"**

door Aly Freije

De nieuwe

Luiken open: meer culturele

'Leven tussen twee culturen' is het thema van de boekenweek in 2001. Salman Rushdie heeft het bijbehorende geschenk geschreven. De keuze voor de naar Engeland geëmigreerde Indiër is niet overal gunstig ontvangen. "Schrijf een grote cheque uit en Rushdie schrijft een boek," was het laconieke commentaar van Abdelkader Benali. Henk Kraima had een heel andere mening: "Het zou dom zijn om zo'n auteur te laten schieten." Kwaliteit valt niet te verloochenen, zo lijkt de CPNB-voorzitter te bedoelen. Aan de andere kant zijn de protesten van schrijvers en columnisten wel voor te stellen: alsof er in Nederland geen goede multiculturele schrijvers te vinden zijn.

Uitgeverijen zijn daar al lang van doordrongen. En niet alleen de bekende 'wereldschrijversfondsen' van De Geus, Van Gennep en In De Knipscheer. Uitgeverij Querido organiseert op dit moment een schrijfwedstrijd die bij het boekenweekthema aansluit. Een wedstrijd die alleen bedoeld is voor schrij-

vers van niet-Nederlandse afkomst. Met als achterliggende gedachte om talenten uit deze hoek aan te trekken. Voor de beste schrijvers staat een flink prijzenpakket te wachten met begeleiding van hun schrijfcarrière en een optreden op het Crossing Border Festival - naast publicatie in de bundel 'Querido bekent kleur'.

Addertje

Of Querido werkelijk kleur bekent valt te bezien. Het zou een terechte inhaalmanoeuvre kunnen zijn waarin 'nieuwe schrijvers' een kans krijgen. Maar voor hetzelfde geld heeft men gewoon een gemakkelijke manier gezocht om een nieuwe generatie schrijvers te ronselen en tijdens de boekenweek extra aandacht voor het eigen fonds te vragen. De grote vraag daarbij is of dit alles niet te veel neigt naar positieve discriminatie waarbij afkomst boven artistieke kwaliteit dreigt te worden geplaatst. Bovendien zit de kans er in dat deze en andere uitgeverijen na de

schrijvers

Diversiteit in het Nederlandse schrijversland

week in maart weer overgaan tot de orde van de dag.

Maar er zit nog een addertje onder het gras. Want is een dergelijk thema en een dergelijke wedstrijd geen vorm van "als wellwillendheid gemaskeerde onverschilligheid", zoals NRC-columnist Paul Scheffer het onlangs in de door hem aangezwengelde discussie over 'het multiculturele drama' noemde? Heftige discussies en groot wantrouwen waren het resultaat van zijn column. De filosoof Baukje Prins analyseert in haar pas verschenen boek 'Voorbij de onschuld' van uitgeverij Van Gennep de permanente spraakverwarring tussen de voorstanders van de verschillende uitgesproken standpunten. Aan de ene kant van het spectrum staan degenen die integratie met veel nadruk op behoud van eigen identiteit propageren. Daar tegenover staan de voorstanders van totale assimilatie. Geen van beide partijen weet raad met de dubbelzinnigheid van de verhoudingen tussen groepen in de mul-

ticulturele samenleving, aldus Prins. Daar geldt immers de tegenstrijdige opdracht: 'vergeet dat ik zwart ben (of bruin, geel, beige, rood)' en 'vergeet nooit dat ik zwart ben.'

Als je de nadruk op het eerste opdracht legt wil je niet aangesproken worden op je culturele eigenheid en verlang je naar een kleurenblinde samenleving. Leg je de nadruk op het laatste gebod dan wil je dat er altijd gekeken wordt naar verschillen en achterstand. Positieve discriminatie ligt dan op de loer. Waar het op aan komt, zegt Prins, is dat er een nieuwe manier van spreken over wit en zwart komt - een taal die migranten niet reduceert tot hun culturele achtergrond maar evenmin van ze eist dat ze zich volkomen aanpassen aan de Nederlandse cultuur met veronachtzaming van hun rijke culturele tradities. Dit vergt een andere manier van communiceren, waarbij erkend wordt dat ieders culturele identiteit vele en ook tegenstrijdige kanten heeft en die men-

sen in staat stelt uit te spreken wanneer een cultureel verschil wel en wanneer niet relevant is.

Veenkolonie

Ik herken deze tegenstrijdigheid, bijvoorbeeld in communicatie met vrienden of mensen op mijn werk, met een andere culturele achtergrond. Soms kan ik mij ineens lid van de 'witte' meerderheid voelen als ik merk dat ik te weinig stil sta bij de confrontaties die zij hebben met een discriminerende houding tegenover hun cultuur. Daarnaast heb ik zelf de nodige ervaring met leven in grensposities: als boerendochter in een arbeidersdorp in de Groningse veenkoloniën, als vrouw in de links-socialistische mannenwereld van de jaren zeventig en als lesbienne in een heterowereld. Vanuit mijn eigen ervaringen als buitenstaander kan ik heftig, soms te sterk, reageren. Vaak omdat ik mijn eigenheid erkend wil zien. "Aan de andere kant wil ik niet als lid van een minderheidsgroep aangesproken worden. Ik zou bijvoorbeeld niet als 'vrouwelijk schrijf-

ster' gelabeld willen worden. Maar tegelijk zet ik me wel af tegen de literaire wereld waarin 'witte' mannen de meeste macht hebben en de norm stellen. Dit soort tegenstrijdige opdrachten spelen eveneens een rol in cultureel gemengde schrijfgroepen is mijn ervaring. Een uit Suriname afkomstige schrijfster wil bijvoorbeeld aandacht voor het onderwerp kolonialisme als thema in haar schrijven, maar aan de andere kant wil ze niet hierop vastgepind worden. Deze paradox oplossen is niet eenvoudig. Misschien kan dat alleen door een gevarieerde literaire wereld voor te staan, waarin een open houding wordt gepropageerd, met aandacht voor de overeenkomsten en de verschillen in elkaars werk en werkwijze.

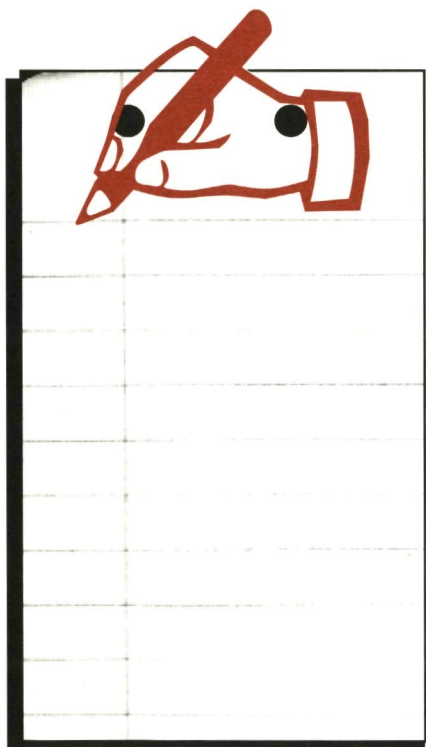
Publicatie

Voordat het zo ver is, zal er nog heel veel moeten gebeuren. Grote groepen allochtone schrijvers blijken immers een achterstand te hebben, ze moeten binnen een te beperkte Nederlandse literaire wereld opereren.

Omgekeerd geldt dat ook voor autochtone schrijvers: want ook zij kunnen baat hebben bij een bredere blik op de Nederlandse literaire cultuur. Bijvoorbeeld door hun aandacht te richten op andere thema's, genres en stijlen van hun medeschrijvers.

Hoe krijgen allochtone schrijvers meer mogelijkheden om hun werk hier te ontwikkelen? Om die vraag goed te beantwoorden maakt het verschil of je dan naar de positie van die schrijvers kijkt en de weg die ze moeten afleggen om goede schrijfbegeleiding en publicatiemogelijkheden te krijgen of dat je naar het schrijven zelf kijkt.

In het eerste geval is het soms goed om het 'vergeet niet dat ik zwart ben'-principe te hanteren. Allochtone schrijvers hebben een achterstand die bestreden moet worden. Het schrijfonderwijs bij kunsteducatie-instellingen is nog voornamelijk 'wit' georiënteerd en de wervingsstrategieën zijn niet toegesneden op deze 'nieuwe schrijvers'. Bovendien worden

er weinig allochtone schrijfdocenten opgeleid. Vandaar ook dat stichting Schrijven in de afgelopen periode jaren twee schrijfbegeleidingstrajecten heeft opgezet, onder andere in nauwe samenwerking met Stichting Dunya en Stichting Aves (zie elders in dit katern).

Ook qua publicatiemogelijkheden liggen de mogelijkheden voor migrantenschrijvers niet voor het oprapen. Gelukkig onderkende het Fonds voor de Letteren dit probleem en attendeert via een stimuleringsregeling uitgevers op nieuw talent. Ondanks al deze initiatieven is er echter nog steeds sprake van achterstand en achterstelling. Afstand speelt daarbij ook een rol. Sommigen zitten in een klein wereldje met de eigen groep en wil daarbinnen blijven opereren, terwijl meer contact afstand zou kunnen overbruggen.

Werk

Om niet het gevaar te lopen dat een allochtone Nederlandse schrijver meteen als zodanig gela-

beld wordt is het nodig om dat begrip 'allochtone schrijver' nader te preciseren. Op dit moment worden nog allerlei groepen onder deze noemer gebracht. Vluchtelingenschrijvers hebben een heel andere positie en cultuur dan de Turkse, Marokkaanse, Italiaanse of Chinese schrijvers die al langer in Nederland wonen. En die verschillen weer erg van de schrijvers van Surinaamse, Antilliaanse, Molukse of Indische afkomst met een deels gedeelde Nederlandse culturele achtergrond. Om over al die andere, nog moeilijk te benoemen groepen, maar te zwijgen.

Daarnaast maakt het een groot verschil of je als schrijver tot de eerste, tweede of latere generatie behoort. Schrijvers uit de eerste generatie schrijven vaak in de taal van het land van herkomst en zij krijgen te maken met meer belemmeringen om hun schrijven in Nederland verder te ontwikkelen. Denk alleen al aan de problemen om goede vertalers te vinden. Bij schrijvers die al sinds hun jeugd in

Nederland wonen of bij schrijvers uit de tweede generatie zijn er velen die niet als 'allochtone schrijver' geëtiketteerd willen worden, en niet altijd als boegbeeld op multiculturele festivals op willen draven. Denk aan schrijvers als Ellen Ombre, Astrid Roemer, Mustafha Stitou en Kader Abdolah. Zij willen beoordeeld worden op hun literaire werk, niet op hun huidskleur.

Universeel

In het tweede geval, als je naar het schrijven zelf kijkt, zou idealiter het credo 'vergeet dat ik zwart ben' moeten gelden. Het gaat immers om het universele in de kunst. Ware het niet dat schrijven in een culturele context gebeurt. Het is juist interessant om die culturele verschillen te onderzoeken. De tegenstrijdigheid in de verhoudingen tussen groepen 'zwarte' en 'witte' schrijvers duikt dan weer op: 'vergeet dat ik zwart ben' en 'vergeet nooit dat ik zwart ben'. Schrijvers reageren daar verschillend op.

Sommige groepen vinden het belangrijk om de eigen culturele achtergrond te benadrukken.

Daarvoor zijn in het verleden organisaties als El-Hizrah, Stichting Kulsan of Zami (voor Turkse vrouwelijke schrijvers opgericht) - al tenderen deze nu steeds meer naar uitwisseling met Nederlandse schrijvers. Andere groepen willen liever onderzoeken hoe de eigen culturele achtergrond zich verhoudt tot de Nederlandse literaire cultuur. Zij willen in gesprek komen met 'de anderen': autochtone Nederlandse schrijvers en schrijvers uit de vele andere culturen die Nederland rijk is. Zij zeggen: 'vergeet niet dat we ook zwart zijn'.

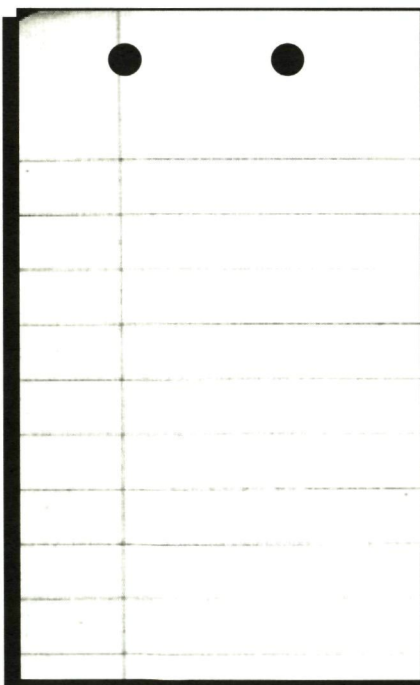
Uiteindelijk is 'kwaliteit' in dit alles een lastig begrip. Want zoals Anil Ramdas stelt: "Je bent er niet door te zeggen dat het om de kwaliteit gaat, die wel komt bovendrijven, want kwaliteit wordt al te gauw toegedicht aan een product wat de blanke elite herkent: of erg exotisch of erg Nederlands en erg bekend".

Allochtone schrijvers moeten de ruimte hebben om uit de te beperkte wereld van de Nederlandse literatuur te treden en deze te verrijken met hun eigen thema's zoals ballingschap, oorlog en met hun eigen literaire stijlen en genres.

Observaties

Met deze bijlage van 'Schrijven' willen wij een bijdrage leveren om de posities van schrijvers uit verschillende culturen duidelijker te maken. Verder willen wij een pleidooi houden om de gangbare literaire normen in de Nederlandse literaire wereld te verruimen. Zodat er meer aandacht komt voor het schrijven in die andere culturen. Dat komt de kwaliteit van literaire teksten ten goede.

Waarin zit die verbetering? Door verruiming van het gezichtsveld op allerlei gebieden. Het betekent in de praktijk dat allochtone Nederlandse schrijvers meer naar buiten moeten kunnen treden via presentaties, dat er meer

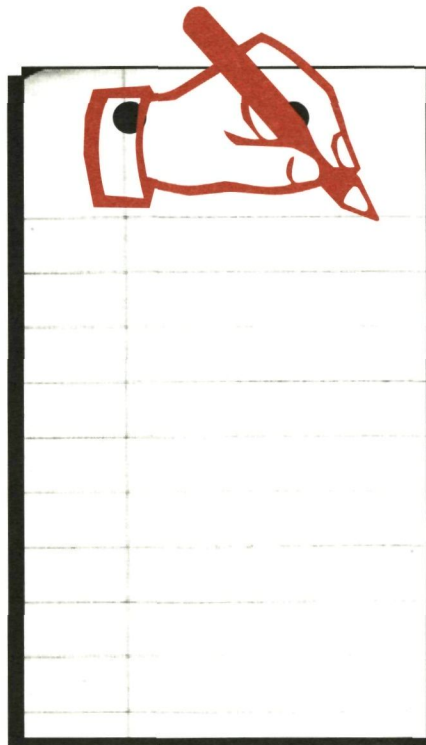

uitwisselingsmogelijkheden komen tussen schrijvers uit verschillende culturen. Internet kan hier een belangrijke rol in gaan spelen. Dat betekent dat er meer mogelijkheden komen voor cultureel diverse groepen om met goede schrijfbegeleiding een tijdlang samen te werken. Daarin kunnen schrijvers met elkaar hun teksten bespreken met aandacht voor verschillen in thema's en stijl. Een van oorsprong Irakese dichter maakt dan kennis met de hermetische poëzie van Hans Faverey en vraagt zich af waarom Nederlandse dichters zo vaak 'kleine' observaties beschrijven en een Nederlandse dichter merkt hoe indringend oorlog en ballingschap worden beschreven in een verhalend vers. Er ontstaan intensieve gesprekken over de taal, soms moeten gedichten eerst vertaald worden, waardoor de uitdrukkingmogelijkheden van de schrijvers groter worden. Het betekent ook dat docenten de ruimte moeten hebben om in zulke groepen te kunnen experi-

menteren met een andere didactiek. Het genre vertellen kan dan bijvoorbeeld meer plaats krijgen vanuit het idee dat het gesproken verhaal in de wereldliteratuur een belangrijke plaats inneemt. Het betekent ook dat de Nederlandse literaire wereld meer oog krijgt voor andere thema's, stijlen en genres dan nu het geval is.

Coryfee

Het is, kortom, tijd om de luiken verder open te zetten, 'nieuwe schrijvers' beter te ondersteunen en 'oude schrijvers' de ruimte te geven om de eigen literaire normen te verbreden. Hierdoor zou het Nederlandse literaire landschap meer kans moeten krijgen om zich veelkleuriger te manifesteren. Als dat gebeurt, dan is het niet meer nodig om alleen die bekende allochtone coryfeeën op te laten draven bij literaire manifestaties en is het thema van een boekenweek niet de voornaamste reden om allochtone schrijvers te publiceren. ■

In 1999 begeleidde Remco Ekkers een poëziecursus voor migrantenschrijvers. Speciaal voor 'Schrijven' zette hij zijn opdrachten van toen op papier. Oók leerzaam wanneer je wél bent opgegroeid met schaatsslijpers en Sinterklaas.

door Remco Ekkers

Schrijven in een vreemde taal, een vreemde cultuur, waarin je niet bent opgegroeid, maar waarin je leeft en wilt functioneren, zoals je bent, dus ook als dichter: hoe doe je dat? Denken en dromen in een vreemde taal, maar wat in je hoofd zit, is van toen en daar. Je kunt wel denken: mensen zijn meer gelijk dan verschillend, ze hebben een hart, longen, vijf vingers aan een hand (als er geen ongelukken zijn gebeurd) maar je moeder zag er anders uit dan de moeders hier en het ruikt anders en bergen zijn er niet, net zo min als de bijzondere bloemen, de stoffige wegen, de avondlucht. De mensen gaan anders met elkaar om, ze groeten en kussen anders, praten over anderen dingen of zwijgen. Toch wil

Grenzeloze

Z e e k r a a l e n

je binnen die nieuwe cultuur ook een compleet mens zijn en uiting geven aan je verwondering, verlangen, verdriet, vrolijkheid, woede. Je wilt dat in taal, omdat je houdt van woorden, zinnen, van hun klank en ritme, van beeldspraak. Maar ook de poëzie is anders: droger, kaler, minder bezwerend. Soms denk je: is hier wel echte poëzie?

Het eerste wat je moet doen is lezen, veel lezen in die nieuwe taal. Zoals een schilder zwerft door de musea om te kijken hoe de collega's het doen, zo moet je bladeren in bloemlezingen en bundels tot je gedichten hebt gevonden waarvan je zegt: ja, dat is poëzie.

In 1999 organiseerden de Stichting Dunya en Stichting Schrijven een cursus voor migrantenschrijvers, met als docenten Astrid Roemer, Henry Habibe en ikzelf. De cursisten wilden gedichten schrijven in het Nederlands en zich als Nederlandse dichters presenteren. Ze waren al dichter in hun eigen taal, maar ze wilden in hun nieuwe woonomgeving ook publiceren.

Tijdens de poëziecursus keken we

samen naar de gedichten van moderne Nederlandse dichters. We praatten er over, probeerden de betekenis van de regels te begrijpen, mee te voelen. Welke ongeschreven regels spelen een rol? Welke soorten poëzie zijn er te onderscheiden?

We gaven elkaar opdrachten. Zulke opdrachten kunnen de lezers van dit stuk ook uitvoeren, alleen, maar het liefst met collega's, zodat je elkaar kunt steunen en prikkelen.

Eerst moeten we elkaar leren kennen. Neem een eigen gedicht mee – in het Nederlands – lees het voor en luister naar de vragen die je collega's je stellen. Bespreek ook op jouw beurt de gedichten van de anderen. Laat horen hoe je hun gedichten leest. En jij, dichter, luister hoe je teksten worden gelezen. Zo'n kans krijg je zelden. Ja, je vriend of vriendin zegt er wel eens iets over, maar die staat te dichtbij. Hier kun je van vreemden, die langzamerhand bekenden worden, horen wat ze vinden. Doe er je voordeel mee! Luister

dichtworkshop

b e v r o r e n g o d

empathisch én eigenwijs.

Neem ook een gedicht mee van een Nederlandse dichter, een gedicht dat je goed vindt. Probeer uit te leggen waarom, ook al kun je dat misschien nog niet goed formuleren, maar al pratend wordt steeds duidelijker voor de anderen en voor jezelf wat je wilt.

Noteer de vragen die je wilt stellen aan je collega's. Ze zijn er om met jou naar mogelijke antwoorden te zoeken en nieuwe vragen op te werpen.

Opdrachten

Ik kies opdrachten die te maken met de bronnen van ons dichterschap. Volgens Octavio Paz is de poëzie zelf een ontstaansbron. "Het punt waarin alles convergeert. Ik heb vaak gezegd dat de poëzie verliefd is op het ogenblik, en het wil laten herleven in een gedicht door het uit de tijdstroom te halen en het om te zetten in puur heden. Dit is 'de andere tijd', die van de permanente aanwezigheid." (Interview in 'De Poëziekrant', 1996-3).

Schrijf thuis een gedicht over een vader, jouw vader of de vader van je vriendin. Kijk hoe andere dichters dat doen. Deze opdracht woelt, als je er goed over na-denkt, essentiële gevoelens bloot. We lopen bijna allemaal 'met onze vader op onze rug'. Je kunt (moet soms) je tegen hem afzetten; je kunt een herinnering boven halen; je kunt nadenken over de geheimzinnige relatie die er is tussen een vader en zijn kind. Hoe is het om vader te zijn?

Arjen Duinker schreef voor een vriend een gedicht over zijn vader. Ik citeer twee van de vier strofen:

Voor Yang Lian (2)

**Met mijn dode vader
Zou ik graag nog eens
hartenjagen.**

**Om naar zijn ogen te kijken
En onmenselijk te lachen.**

**Zout water zou hij drinken,
Melancholieke liedjes zou hij
zingen,**

**Schelpdieren zou hij eten,
Als antwoord op mijn vragen.**

(Uit: 'De geschiedenis van een opsomming',
Meulenhoff, 2000)

De rest van de opdrachten van Remco Ekkers zijn verspreid door dit cahier te vinden.

**“Nu is de bundel
uitverkocht, terwijl
andere uitgevers geen
interesse hadden.”**

Ibrahim Se

door Nicolien Zijdgeest
foto Horus fotografie

I m a n

“Zoals ik in de inleiding van mijn roman ‘En de zee spleet in tweeën’ schreef, wilde mijn vader graag dat ik ging schrijven. In de puberteit probeerde ik te dichten, maar dat is me absoluut niet gelukt. Tijdens mijn studie in Bagdad heb ik veel gelezen van Dostojevski en Tsjechov. Op een dag in 1979 liep ik langs de Tigris en dacht: ‘Ik ga een boek met korte verhalen schrijven’. Na veertig dagen schrijven heb ik het aangeboden aan het ministerie van Cultuur, de enige instantie in Irak die boeken uitgeeft. Tot mijn stomme verbazing publiceerden ze het boek. Ik schreef symbolische verhalen over alles wat de Koerden meemaken.

Bij de staatsomroep had ik een dagelijks radioprogramma in de vorm van ‘Brieven aan mijn geliefde’, waarmee ik eigenlijk mijn geliefde land bedoelde. Mijn derde boek is verloren gegaan want dat lag bij de drukker toen ik moest vluchten. Toen ik in 1981 in Nederland aankwam heb ik in een ijtempo mijn vluchtverhaal in het Koerdisch van me afgeschreven. Tien jaar later ben

ik het verhaal in het Nederlands gaan schrijven. De roman is in het voorjaar van 2000 verschenen.

Per toeval ben ik ook gedichten gaan schrijven. In 1990 vroeg de organisator van een multi-etnisch festival of ik Koerdische dichters kende. Ik kon ze helaas niet bereiken. Toen pakte ik mijn notitieblok van de vlucht en heb de aantekeningen tot dichtvorm bewerkt, in het Nederlands. Vijf jaar later reed ik met Astrid Roemer terug van een literaire avond. Zij zei dat ik een uitgever moest zoeken en introduceerde mij bij De Geus. Zij wilden de gedichten uitgeven en hebben Vluchtelingenwerk benaderd om de kosten te delen. Nu is de bundel uitverkocht, terwijl andere uitgevers geen interesse hadden. Naast het schrijven ben ik film- en theatermaker.

Als je kunt leven van het schrijven kun je de momenten van spiritualiteit ‘vermeervoudigen’. Dan kun je het schrijfritme opvoeren. Poëzie is een gedachte, die bij je op komt borrelen en die je meteen moet pakken. Daarna kun je het ontwik-

kelen tot iets beters. Romans schrijven is van een lange adem. Daarvoor moet je een structuur, goed verhaal en goede personages hebben. Tijdens het schrijven begint ieder personage voor zichzelf meer ruimte op te eisen en trekken anderen zich terug.

Ik schrijf voor mezelf. Over dingen die ik interessant vind zoals menselijke interacties. Kijk op straat. Daar ligt zo veel bizarriteit. Er is niets absurders dan het échte werkelijke leven. Ik schrijf in het Nederlands. Je denkt immers in de taal waarin je leeft. Ik schrijf overal. Al zit iedereen om me heen te timmeren, het interesseert me niet als ik schrijf. De goden van de fantasie zweven overal. Op het toilet, in de auto, in de bergen of op het strand.

In Irak corrigeerde ik mijn verhalen niet, want door een gebrek aan schrijvers was alles wat ik schreef blijkbaar goed. Hier schrijf ik, herschrijf ik en herschrijf ik weer. De manier van vertellen in het Nederlands is anders. Je probeert herhaling te mijden, wat soms ten

**Van Ibrahim Selman
(Irak/Koerdistan 1952)
verschenen:**

'Dans van een bevroren land',

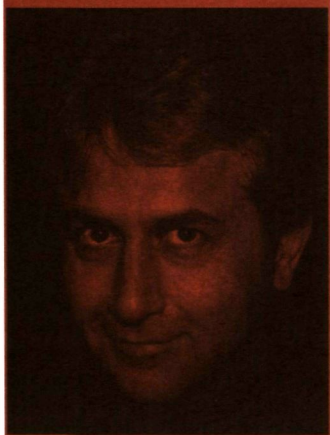
De Geus, 1998

'En de zee spleet in tweeën',

In de Knipscheer, 2000

'Vrijheid is dood',

In de Knipscheer, 2000

koste gaat van het poëtische in een verhaal. Met de redacteur van de uitgever heb ik mijn werk in goed overleg besproken. Van mijn roman is zeker dertig procent weggegooid, maar daar heb ik geen spijt van. Nu is het compacter.

Schrijven is een deel van mij geworden. Zonder schrijven zou het leven een stuk minder waarde hebben. Schrijven geeft een gevoel van eeuwigheid. Ik wil mensen graag mijn gedachten presenteren. Ik houd van mensen. Het is een grote kunst om dingen simpel te vertellen, terwijl het toch diepgaand is. Dan krijgt de lezer kans zich te herkennen. Sommige auteurs proberen bewust dingen ingewikkeld te schrijven om tonen dat ze intellectueel zijn. Dat is niet nodig. Als je het hart van de lezer raakt, gaat het hoofd vanzelf aan het werk. Literatuur moet niet mathematica zijn.

Wat ik schrijf is geen migrantenliteratuur. Ik ben geen migrant. Ik ben vluchteling, maar ik ben geen vluchtelingenschrijver. Ik ben

twee keer in mijn leven gevlucht. Die vlucht is een feit. Dat heeft niets met schrijven te maken. Je moet niet stigmatiseren tot in de eeuwigheid. Schrijver is een universeel beroep en ik schrijf in het Nederlands. Dat moet voldoende zijn om met respect naar dingen te kijken. ■

STORYTELLING

MILLENNIUMPROOF ENTERTAINMENT & ENLIGHTENMENT

Verhalen vertellen is het nieuwste
oudste beroep van deze tijd:
onderwijsinstrument bij uitstek
brug tussen culturen
entertainment en
communicatie

Iedereen kan het leren!

Verteltrainingen

- ¥ masterclasses voor PABO-studenten
- ¥ trainingsprogramma s voor het onderwijs
- ¥ weekendtrainingen voor gevorderden op locatie
- ¥ priv -lessen in Studio Anansi te Rotterdam
- ¥ gecombineerde priv - en groepslessen

Verteltheatervoorstellingen- en producties

- ¥ voor kinderen en volwassenen van 3 tot 103
- ¥ multiculturele verteltheaterproducties
- ¥ speciale programma s voor scholen
- ¥ verhalen uit alle windstreken

Trainer: Paul Middellijn, internationaal meesterverteller

EQUATOR PRODUKTIES ROTTERDAM ¥ T. 010 4776500 ¥ F. 010 4761231
equator@euronet.nl ¥ www.equator-storyworld.com

Twee jaar geleden was Kader Abdolah als schrijver te gast bij het VPRO-programma 'Zomergasten' en daarmee wist Nederland het zeker: wereldschrijvers wonen om de hoek. Toeval? Zeker niet, beweert Louis Stiller. De Nederlandse literatuur is volgens hem de afgelopen jaren sterk veranderd onder invloed van vluchtelingenschrijvers.

door Louis Stiller

Wereldliter

Een kleine drie jaar geleden was er zowaar een heus debat in de anders zo rustige Nederlandse literatuurwereld. Tijdens een culturele avond in De Balie in Amsterdam beweerde schrijver en journalist Anil Ramdas dat autochtone Nederlandse schrijvers moedwillig niet-blanke personages uit hun boeken weerden. "Hoe is het toch mogelijk dat de hedendaagse romanciers een miljoen mensen over het hoofd kunnen zien?" En als er al allochtonen of migranten in romans voorkomen – zoals in Joost Zwagermans 'De buitenvrouw' of Leon de Winters 'Zionoco' – dan is hun rol oppervlakkig en stereotiep. "Leon de Winter heeft zich niet kunnen verplaatsen in het leven van deze ene zwarte vrouw. Zij blijft daarom een schim, tegen wie je kan opbotsen zonder te beseffen dat je met een mens van doen hebt."

Boekenkast

Anil Ramdas' klachten ten spijt, er is de laatste jaren wel degelijk het een en ander veranderd in de

Nederlandse literaire wereld – alleen niet zozeer bij de autochtone schrijvers, maar meer door de instroom van vele nieuwe schrijvers die uit alle hoeken van de wereld naar Nederland kwamen. Je hoeft maar een blik op een vrijdagse literatuurbijlage te slaan om te zien dat de Nederlandse literaire wereld een ander gezicht heeft gekregen. Veelgelezen landgenoten als Moses Isegawa, Clark Accord en Lulu Wang nemen ons mee naar werelden waar blanke Nederlanders in de minderheid zijn. Uitgeverijen als het Bredase De Geus en het Haarlemse In De Knipscheer richten zich volledig op 'in Nederland wonende auteurs met een buitenlandse achtergrond'. En ook voor minder gefortuneerden is er hoop: de Stichting Schrijven uit Amsterdam organiseert sinds vorig jaar de cursussen 'Grenzeloos Proza' en 'Multi-cultureel poëzietraject' voor multiculturele schrijvers (zie elders in deze bijlage).

Mede daardoor treffen we ook buiten de bestsellerlijsten een

tuur in Nederland

groot aantal 'nieuwe' auteurs aan. Neem alleen al vluchtelingen als Jana Beranová, Ibrahim Selman, Alija Music, Cao Xuân Tú, Nasim Khaksar, Yasmine Allas, Zaher Banai, Nasser Fakteh, Ahmed Essadki en Kameran Zadhe wier werk de afgelopen drie jaar bij uiteenlopende uitgeverijen als Ad Donker, Balans en Prometheus verscheen. "Migratie is van alle tijden geweest, maar nog nooit heeft de literatuur van migranten zo sterk het aanzien van de boekenkast bepaald als in de laatste decennia," schrijft Michiel van Kempen in het voorwoord van het literaire tijdschrift Armada.

Zutphen

Wat levert deze toestroom van nieuwe schrijvers en teksten op? Allereerst doet het heugelijke feit zich voor dat de wereldliteratuur naar ons toe is gekomen. Vroeger lieten initiatieven als Novibs Derde Spreker-serie ons kennismaken met exotische schrijvers en verhalen uit Somalië, Tamil Nadu of Costa Rica. Inmiddels wonen onze

eigen wereldschrijvers in Beverwijk, Zutphen of Den Haag – schrijvers wier verhalen over Oeganda, Iran of Cambodja we in de plaatselijke boekhandel of bibliotheek kunnen beluisteren. Wereldliteratuur, zo kunnen we concluderen, komt tegenwoordig ook uit Nederland.

In de tweede plaats doet zich het merkwaardige feit voor dat de aloude literaire indeling in 'oorspronkelijk' en 'vertaald' werk op de schop gaat. Vertaalde boeken waren immers voorheen altijd geschreven door buitenlandse schrijvers die ver weg woonden en wier werk we pas na jaren in vertaling konden lezen. Soms kwam zo'n schrijver wel 'ns naar Nederland om z'n boeken aan te prijzen, maar in vele gevallen – zoals bij de Indiase schrijver N.K. Narayan – moesten we het doen met een paar vage foto's uit Madras.

En nu ineens is er een derde categorie boeken en schrijvers bijgekomen: Nederlandse auteurs die hier in Nederland wonen, door

Nederlandse uitgevers worden begeleid, maar wier werk nog steeds grotendeels vertaald moet worden. Het verschil met wereldschrijvers als Narayan is dat de werken van Zadhe, Abdolah of Music in eerste instantie niet voor een Perzisch of Bosnisch publiek worden geschreven, maar voor het Nederlands publiek. Zoals Kader Abdolah in tijdschrift 'Literatuur' zegt: "Dat is wel vreemd, dat ik niet voor mijn landgenoten schrijf. Ik ben nog altijd bezig voor de Perzische literatuur te schrijven hoewel ik niet in het Perzisch schrijf, maar tegelijkertijd schrijf ik ook voor de Nederlandse literatuur, ik wil iets achterlaten in deze taal. De Nederlandse taal is mijn vaderland, niet Nederland zelf."

Dit alles brengt een hele nieuwe situatie met zich mee, zoals blijkt uit het voorbeeld van de Liberiaan Vamba Sherif die in 1993 naar Nederland kwam en vorig jaar debuteerde met 'Het land van de vaders' bij uitgeverij De Geus. Uitgever Reinjan Mulder zegt daarover: "Het manuscript was in het

Engels geschreven, en dan lees je het met een andere taalgevoeligheid dan in het Nederlands. Ik vond het een heel mooie sfeer hebben. Maar het was wel de grote vraag hoe we het zouden aanpakken. Daarom hebben we ervoor gekozen de tekst eerst te vertalen en daarna pas te gaan bewerken. Toen het helemaal vertaald was, zag ik pas goed wat er in het verhaal gebeurde en zag ik ook de zwakke plekken ervan." Overigens was deze situatie tijdelijk want Sherif beheerste het Nederlands al snel vrij goed. Mulder: "Binnen een jaar is Vamba een Nederlandstalige schrijver geworden, want in de laatste fase kregen we steeds Nederlandse aanvullingen van hem." Uiteindelijk zien zowel uitgever als schrijver 'Het land van de vaders' niet als een vertaling van het oorspronkelijke manuscript. "Het is een heel ander, beter boek geworden," volgens Mulder. "Er was een Amerikaanse agent die de oorspronkelijke Engelstalige versie wilde hebben, maar Vamba en ik waren het met elkaar eens dat we

dat niet zouden doen. Nu denkt Vamba erover zelf een nieuwe Engelse vertaling van dit Nederlandse boek te maken."

Vltava

De nieuwe auteurs brengen een nieuwe categorie boeken mee naar Nederland. Veruit het allerbelangrijkste wat dit alles heeft opgeleverd is dan ook een verandering van de literatuur zelf – van het wezen van onze vertellingen. Dat komt voornamelijk doordat we de laatste jaren overspoeld zijn met nieuwe thema's, stijlen en genres. Ballingschap bijvoorbeeld, hier-zijn en niet naar-daar-kunnen, is een thema dat in de Nederlandse literatuur tot nu toe nauwelijks voorkwam, behalve in de na-oorlogse Indische literatuur. Die ballingschap keert in vele vormen en gedaanten terug. Je kunt geen verhalen- of gedichtenbundel van vluchtelingenschrijvers op-slaan of het staat vol met tramhaltes, busstations, treinen zoals 'Het ministerie van Pijn' van de Kroatische Dubravka Ugresic of 'Een voorproefje van

het voorjaar' van de Vietnamese Cao Xuân Tú. Nog zo'n symbool van weggaan: water, zee, rivieren. De gedichten van de bundel 'Tussen de rivieren' van Jana Beranová staan vol met beelden van rivieren die slechts een kant op stromen. Alleen de herinneringen kunnen nog de andere kant op gaan. "Ach de Waal, de Maas, de Vltava. Terug / naar de bron op dobberende dromen." Maar thematiek is niet het enige wat nieuwe schrijvers aan de Nederlandse literatuur toevoegen, ook complete genres kunnen worden gerehabiliteerd. Neem bijvoorbeeld 'Over de bergen' van de Iraanse vluchteling Kameran Zadhe, uitgegeven bij Ad. Donker. Het boek begint in Teheran, enkele jaren geleden, in de landerige sfeer die onmiddellijk doet denken aan 'De Vreemdeling' van Albert Camus. Maar dan begint het vluchtverhaal, dat de rest van de 176 pagina's in beslag neemt. Wat volgt is een ongemeen spannend relaas dat in een mooie kariëgestijl is geschreven, zonder sentiment of opsmuk.

'Over de bergen' is in zijn vorm en stijl niets meer of minder dan een avonturenroman – een genre dat in Nederland al heel lang niet meer beoefend wordt. Het is een verre nazaat van Alexandre Dumas' 'De Graaf van Monte Cristo' en het werk van Jack London en het roept de vraag op waarom dit type roman in Nederland zo goed als verdwenen was. De Franse antropoloog Claude Lévi Strauss heeft daarop een antwoord: culturen hebben volgens hem de neiging om steeds meer in zichzelf te keren, invloeden van buiten te weren en strenger te worden. Dat is goed te zien aan de Nederlandse literatuur. Hoewel het vakmanschap van Nederlandse schrijvers buiten kijf staat en de literaire wereld levendig en gezond is, is het literaire werk zelf steeds eenvormiger en beperkter geworden.

Nederlandse schrijvers publiceren voor het overgrote deel realistisch-psychologische of autobiografische romans die vrijwel altijd in de tegenwoordige tijd zijn geschreven. Andere soorten en

genres leiden een zieltogend bestaan. Fantastische vertellingen worden nauwelijks geschreven, evenmin als epische romans of prozagedichten. Zelfs het korte verhaal dreigt uit te sterven, ten faveure van de roman. En waarom? Omdat de Nederlandse literaire wereld – vaak ongemerkt – steeds strenger is geworden, steeds hogere eisen is gaan stellen en daardoor steeds eenvormiger is geworden – als schoolkinderen die alleen de juiste merkkleding mogen dragen, in een merkwaardige poging om zich van elkaar te onderscheiden.

Het interessante van de recente toestroom van vluchtelingenschrijvers (en al die andere niet-autochtone stemmen) is dat deze er voor zorgen dat dit proces van literaire verarming wordt teruggedraaid. De Iraanse balling Nasim Khaksar, sinds 1983 wonend in Nederland, durft in zijn verhaalbundel 'Tussen twee deuren' ineens een heus prozagedicht ('Dodengids') op te nemen – een literaire vorm die door de Franse dichters Charles

Baudelaire en Arthur Rimbaud werd uitgevonden, maar nauwelijks meer in Nederland wordt beoefend.

Of neem de gedichten van de Koerdische vluchteling Ibrahim Selman in 'Dans van een bevroren land', verschenen bij De Geus. In het prachtige gedicht 'Gast' doet hij iets wat Nederlandse dichters zichzelf vrijwel nooit meer toestaan: een keeldichtknijpend sentiment overbrengen. Het zesregelige gedicht eindigt met het zinnetje 'we hebben de heimwee te gast' – een strofe die je nergens meer in de moderne Nederlandse poëzie zult aantreffen, omdat het zich op het gladde vlak richting kitsch begeeft. Maar hoe treffend is het woord 'heimwee' daar op die regel! Ook het woord heimwee is immers een gast, een rechtstreeks uit het Duits overgenomen leenwoord, waarmee de cirkel rond is.

Mangrove

Ook in proza zien we de vermenig van nieuwe en oude vormen en genres. Moses Isegawa laat bij

voorbeeld in zijn debuutroman 'Abessijnse Kronieken' uit 1988 zien dat een vertelling niet altijd een strenge opeenstapeling van actie en reactie hoeft te zijn, maar er ook uit kan zien als een dichtbegroeid mangrovewoud met zijverhalen die verschijnen en verdwijnen, zich kronkelend rond het hoofdverhaal. Een dergelijke 'Duizend en Een Nacht'-vertelvorm tref je niet aan in de Nederlandse literatuur – op een enkele uitzondering als Louis Paul Boons 'Kappellekensbaan' na. En dat terwijl Gabriel Garcia Marquez' 'Honderd jaar eenzaamheid' al jaren tot de favoriete werken van Nederlandse schrijvers behoort. Maar zelf zoiets schrijven – op een of andere manier lukt het niet. Wellicht omdat men niet als epigoon of plagiator wil worden aangewezen. Blijkbaar is er een buitenstaander als Isegawa voor nodig om al deze imaginaire hobbels en remmen in een keer aan de kant te schuiven en een dergelijke vertelvorm gewoon uit te proberen. En met succes, zoals de cijfers

uitwijzen. Vijf maanden nadat 'Abessijnse Kronieken' was verschenen waren er al 50.000 exemplaren verkocht. Het boek eindigde aan het eind van het jaar op de vierde plaats van de lijst meestverkochte fictiewerken, en is inmiddels in vele talen vertaald. Het geheim van 'Abessijnse Kronieken'? Niet de uitgekende strategie van de uitgever, want daarvoor is De Bezige Bij veel te netjes en bedaagd, en ook niet de thematiek of het verhaal, want die is niet anders dan bij anderen – nee, de enige conclusie die mogelijk is is dat de bijzondere vorm van het boek en de woeste stijl van Isegawa verantwoordelijk zijn voor het grote succes.

Berg

Als de berg niet tot Mohammed komt, dan zal Mohammed tot de berg gaan. Zo zouden we de huidige situatie van de Nederlandse literatuur kunnen omschrijven. Want ondanks alle ontwikkelingen staat het verwijt van Anil Ramdas nog altijd als een huis: de autocht-

one Nederlandse literatuur is een blanke buitenwijk waarin weinig tot geen vluchtelingen, alloctonen of buitenlanders wonen. Niets is er in dit literaire Buitenveldert te merken van de enorme volksherschuiving die het afgelopen decennium in de lage landen plaatsvond. Nog steeds gaan de romans en verhalen over autochtone blanke zorgen in het gezin of op het kantoor, zoals Ramdas terecht opmerkte. Maar ongemerkt zijn er naast deze wijk straten gebouwd waar niet klokslag zes de Aardappel Anders op tafel staat. Waar schrijvers ons meenemen naar werelden, vormen en stijlmidelen die we nog niet kenden of zijn vergeten. "Nu merk je het nog niet zo, maar ik ben ervan overtuigd dat de Nederlandse literatuur aanmerkelijk door hen verrijkt zal worden, zeker door de tweede generatie," zei voormalig staatssecretaris Aad Nuis enkele jaren geleden. En het boeiendste van deze uitspraak is dat deze in feite nu al achterhaald is. ■

**“Een deel van mij wil
terug en een
ander deel vindt het
hier heerlijk”**

G i t t e   S p e e

door Nicolien Zijdgeest
foto's Horus fotografie

"Ik ben geboren in Soerabaya uit een Nederlands-Indische familie, maar ik wil helemaal niet aangesproken worden op mijn achtergrond. Ik maak gewoon kinderboeken, over mijn afkomst denk ik verder niet na. Als kind werd ik wel aangesproken dat ik anders was. Nu vragen mensen alleen waar mijn accent vandaan komt. Eigenlijk heet ik Greer Brunsveld van Hulten. Omdat ik op school met mijn naam werd gepest, noemde ik me Gitte.

Toen wij in 1961 naar Nederland kwamen hadden we helemaal geen geld. Mijn broer, zus en ik zijn van school gegaan om te werken. Na fabriekswerk wilde ik wat anders en ben ik 's avonds Schoevers gaan doen. Ik werkte als secretaresse toen ik mijn man tegenkwam. Hij vroeg zich af waarom ik geen echt vak ging leren. Ik greep mijn kans en ging naar de Kunstacademie.

Tekenen vond ik zo leuk. Ik wou altijd al kinderboeken illustreren. Ik heb niets speciaals met kinderen, maar ik vind kinderboeken

gewoon leuk om te maken. Na de academie ging ik langs uitgevers en kreeg allerlei opdrachten. Op een gegeven moment werd het saai om andermans boeken te tekenen. Begin jaren tachtig ben ik mijn eigen verhaal gaan maken, 'Meneer Big gaat naar de maan'. In Bologna ontmoette ik een Duitse uitgever die geïnteresseerd was. Hij vroeg of ik ideeën had voor een tweede boekje. Ik dacht: 'Oh god, als ik nee zeg, kan ik naar de opdracht fluiten. Toen zei ik ja. Die dag regende het heel erg hard. Ter plekke bedacht ik het verhaal van 'Meneer Big gaat naar de bliksem'. Daar heb ik later een Vlag en Wimpel voor gekregen. Veel verhalen komen voort uit wat je zelf meegemaakt hebt. Zoals 'Brumas en de vreemde vogel'. Dat gaat over Beer die een paasei op het strand vindt waar een vogel uitkomt. Ze spelen met elkaar, maar in de winter wordt de vogel ziek. De dokter ziet dat vogel de zon mist. Beer komt erachter dat de vogel van Paaseiland afkomt, daar gaan ze

heen en de vogel is weer helemaal gelukkig. Maar op dat eiland krijgt Beer heimwee. Dan nemen ze afscheid en gaat Beer terug naar zijn winter waar hij weer lekker sleetje kan rijden. Misschien komt dat voort uit Indonesië. Een deel van mij wil terug en een ander deel vindt het hier heerlijk. Ik doe niet expres Indonesische of Hollandse dingen in mijn boeken. In mijn verhalen teken ik dieren in plaats van mensen. Mensen zijn te realistisch. Met dieren kun je alles doen. Al die dieren ben ik zelf een beetje. Meneer Big is mijn alter ego. Als ik lezingen geef op scholen, dan krijg ik reacties van de kinderen. Als een kind je boek mooi vindt kan dat heel ontroepend zijn. Ze hebben het begrepen denk ik dan.

Illustratoren werken voor iedereen, vandaar dat mijn werk bij verschillende uitgevers verschijnt. Bij educatieve uitgevers wordt vaak voorgekauwd wat je moet tekenen. Sommige boekjes moeten vol staan met bepaalde voorwerpen. Ook dat dommekracht-

werk is leuk. Bij boekjes voor beginnende lezers krijg je een lijstje wat wel en niet mag. Maximaal zo veel woorden per zin of alleen eenlettergrepige woorden. Zo'n beperking is leuk. De ene keer begin ik eerst met het verhaal. De andere keer begin ik met de tekeningen. Zo is de omslag van de nieuwe 'Sjon en Sjaan gaan naar de zon' al klaar, maar het verhaal zit nog in mijn hoofd. De hondjes Sjon en Sjaan gaan met een busje op vakantie en nemen doperwtten, aardappels, appelmoes en beddengoed mee. Eigenlijk een echt Hollands verhaal hè?

Een van mijn succesvolste verhalen, 'Willem is verdrietig', heb ik eerst helemaal getekend. Het boekje is in allerlei talen verschenen. Het gaat over een beertje dat zichzelf dom dik en lelijk vindt. Ik was toen zelf depressief. Het is volkomen autobiografisch. Een groot woord, maar het is mijn manier van uitdrukken.

Met tekenen heb ik meer zelfvertrouwen gekregen. Ik maak me

niet meer druk wat een ander ergens van vindt. Ik experimenteer ook meer met techniek. Voor de kinderbijbel 'Een ark vol verhalen' heb ik mijn tekenpatroon moeten doorbreken. Ik kan geen scènes van links tot rechts volteken. Daarom is je eigen stijl belangrijk.

Ik denk dat ik diep ongelukkig word als ik niet meer zou tekenen. Tekenen is heel persoonlijk. Je kunt je helemaal verliezen in een tekening. Dat is verrukkelijk. Stel je voor: ik kom in de gevangenis terecht en ik mag niet tekenen. Dan zou ik in mijn hoofd een soort vervolghet verhaal bedenken, zodat ik niet gek word en toch veilig ben in de boze wereld."

Van Gitte Spee (Nederland/Indonesië (1950) verschenen:

'Een ark vol verhalen',

Ploegsma, 2000

'Gekke Bekken', Ploegsma, 2000

'Sjon en Sjaan'/'Dief van het rood', Ploegsma, 2000

'Willem en de nacht',

Zwijsen, 2000

'Van een verre planeet',

Zwijsen, 2000

'Meneer Big'-serie, Zwijsen

**Het gevecht om de
macht over de taal,
over je eigen boek,
terug te krijgen. Het is
dagelijkse kost voor de
buitenlandse schrijvers
die in Nederland
neerstrijken. Het
publiceren voor de
Nederlandse markt
heeft gevolgen voor
hun stijl, hun
onderwerpen én hun
carrière. 'Schrijven'
vroeg twee schrijvers
naar hun ervaringen in
de delta tussen
twee talen.**

door Kitty Peetoom

Macht over

Publiceren in een nieuwe

Snežana Bukal is 42 jaar. Met haar twee dochttertjes kwam ze in 1992 vanuit Belgrado naar Nederland; de chaos ontvlucht die in haar land was ontstaan. De eerste jaren woonde ze in Amsterdam, anderhalf jaar geleden verhuisde ze met partner en kinderen naar Maastricht. "Eerst wilde ik gewoon een paar maanden uitrusten bij vrienden. Pas later besloot ik te blijven." Ze ging op Nederlandse les en probeerde een uitgever te vinden voor de verhalenbundel 'Het vliegend hert', die ze vanuit Joegoslavië had meegenomen. Via De Bezige Bij heeft ze behalve die bundel ook de roman 'Eerste sneeuw' gepubliceerd. Eind september kwam haar eerste kinderboek uit bij Kwintessens: 'Waarom Dora Koen sloeg'. Het is de eerste jeugdroman die Bukal direct in het Nederlands heeft geschreven. 'Eerste sneeuw' en 'Het vliegend hert' werden vertaald uit het Servo-Kroatisch.

De drang tot publicatie in haar nieuwe land is groot. "Als ik in Nederland niet had kunnen schrij-

ven en publiceren, had ik hier niet kunnen leven," zegt Bukal. In de woonkamer staan drie bureaus: twee met een computer erop en een "om aan te schrijven met pen." De schrijfster, die al een schrijf- en vertaalcarrière had opgebouwd in haar vaderland, leidde in Belgrado "een waanzinnig dubbelleven" om maar aan haar schrijfbehoeftes te kunnen voldoen: "Ik stond om vijf uur op, werkte van zeven tot drie in de bibliotheek, verzorgde mijn kinderen en dan, om tien uur 's avonds, zette ik een bak koffie en dat was het begin van mijn dag. Ik schreef tot heel laat, soms wel tot drie of vier uur. Niemand begreep waarom ik dat deed. Maar schrijven is niet een hobby, maar het belangrijkste in mijn leven."

Perzisch

De Iraanse schrijver Nasim Khaksar woont sinds 1983 in Nederland. Zijn schrijfplek is een piepklein, met paperassen en boeken volgestouwd kamertje op de bovenste verdieping van een ateliergebouw in Utrecht. Hij is 56

je eigen boek

taal: uitdaging en struikelblok

jaar en ontvluchtte zijn land om aan de doodstraf te ontkomen. Als schrijver werd hij zowel door het de regime van de sjah als dat van Khomeini vervolgd. In 1991 kwam zijn eerste boek in Nederland uit. Het is de verhalenbundel 'De kruidenier van Kharzavil', gepubliceerd door uitgeverij Van Gennep. Inmiddels heeft de schrijver een bundel toneelscripts gepubliceerd en is hij aan zijn vierde boek toe, 'Tussen twee deuren', dat dit jaar werd uitgebracht. Khaksar, die voor een Perzische bundel een aantal verhalen van Harry Mulisch, Remco Campert en Hugo Claus uit het Nederlands vertaalde, schrijft zelf in het Perzisch. Het interview heeft plaats in het Engels. De Iraniër heeft geen ambities om in het Nederlands te gaan schrijven, al kan hij het wel goed lezen en het ook redelijk spreken. "Je moet opgroeien met een taal om haar écht te kunnen begrijpen. Ik ben opgegroeid met het Perzisch."

Ook voor Khaksar is publiceren op de Nederlandse markt een

must. "Ik leef hier. Ik ben deel van deze maatschappij. Doordat ik in ballingschap leef, ben ik een nieuw mens geworden dat half hier en half daar leeft, alsof ik half droom en half wakker ben. Dit moet uitgelegd en begrepen worden. Vanuit deze visie kan ik niet zeggen: ik schrijf alleen voor Iraanse mensen die buiten hun land leven."

Vertaal

Dat Khaksar en Bhukal een Nederlandse uitgever hebben gevonden mag best bijzonder heten. Khaksar, die al een tiental boeken op zijn naam had staan in Iran en vanuit Nederland via Iraanse uitgevershuizen publiceerde voor Iraniërs in ballingschap, werd bij toeval ontdekt door uitgeverij Van Gennep. Die had een aantal in het Engels vertaalde verhalen van hem onder ogen gekregen en bood hem een contract aan.

Snežana Bukal bewerkte de Nederlandse markt juist doelbewust met een doordacht plan. "Ik ging naar de bibliotheek. Ik onder-

zocht wie de vertaling had verzorgd van de Joegoslavische schrijvers van wie ik hou en die ik respecteer. Zo stuitte ik op de naam Reina Dokter. Ik vond haar adres in het telefoonboek en stuurde drie verhalen van mij op. Al snel kreeg ik bericht dat ze mijn werk graag wilde vertalen, zonder vergoeding. Dat was mijn geluk. Toen heb ik gezocht naar de uitgevers van de schrijvers die ik bewonder. Dat was onder meer De Bezige Bij. Ik stuurde mijn inmiddels vertaalde verhalen op en ik kreeg een contract."

Doorgaans is het voor buitenlandse schrijvers niet zo makkelijk om hun boek gepubliceerd te krijgen. Wanneer uitgevers hun taal niet spreken, wat bij vluchtelingen of immigranten uit niet-westerse landen zeer vaak het geval is, lijkt de brug naar uitgave zo goed als onneembaar. Op geen enkele wijze kan de uitgever beoordelen of het manuscript interessant is voor hen, en een proefvertaling is duur en vol risico. "Eigen initiatieven van de auteur – een vertaling laten maken

door een goedbedoelende buurvrouw of een poging in het Engels te schrijven – gaan doorgaans alleen maar ten koste van de kwaliteit," aldus Christel Jansen. Zij is projectmedewerker intercultureel letterenbeleid bij het Fonds voor de Letteren.

Om buitenlandse schrijvers een kans te bieden op de Nederlandse schrijversmarkt is het Fonds voor de Letteren in samenwerking met het Nederlands Literair Productie en Vertalingenfonds (NLPVF) begonnen met de pro-

ductie van zogenoemde introductiedossiers. Met deze boekwerkjes, waarin een biografie, een interview met de schrijver en een goede vertaling van een deel van het werk zijn opgenomen, gaat het fonds de boer op. Het NLPVF biedt uitgevers bovendien subsidies aan als tegemoetkoming in de vertaalkosten. In juni van dit jaar zijn vijf introductiedossiers uitgebracht: van de Soedanese romancier Raof Mous'ad Basta, de Bosnische auteur Antonije Zalica, de Iraanse kinderboekenschrijfster

Ghodzi Ghazinoor, de feministische Turkse schrijfster Nurcihan en de Koerdische schrijver-journalist Ayhan Uzala. Moes'ad Basta en Zalica hebben mede dankzij dit project al een uitgever gevonden. Voor de overige drie bemiddelt het fonds nog. Jansen hoopt dit jaar nóg vijf dossiers te kunnen samenstellen. "Maar nog vijf goede schrijvers vinden is moeilijk natuurlijk."

Bij Khaksar en Bukal zorgen hun respectievelijke uitgevers voor de vertalingen van hun boeken. Bij Khaksar gaat dat als volgt. Nadat de vertaling klaar is, kijkt hij die na op *stupid mistakes*. "Sommige woorden in het Perzisch hebben een dubbele betekenis: maand en maan worden aangeduid met hetzelfde woord en het woord voor "mooi" is hetzelfde als voor "vis"." Khaksar kan "alleen letterlijk lezen". Voor wat betreft het poëtische gevoel en de interpretatie van de gekozen vertaalwoorden moet hij domweg vertrouwen hebben, in zowel zijn vertaler als zijn redacteur. "Wanneer de ver-

Schrijf een gedicht over een kinderfoto, een foto van vroeger of van nu, een reële foto of een foto in je hoofd of een gewenste foto. Kies een foto, kijk lang, maak aantekeningen, leg de foto weg en ga schrijven. Deze opdracht heeft ook te maken met het tillen van een moment uit de tijd. Door goed te kijken komen woorden bij je boven. Laat ze niet filteren door een logische constructie. Luister liever naar je buik. Schrijf de woorden zonder kritiek op en kies daarna uit het geheel wat je kunt gebruiken in het gedicht, omdat het je verrast, omdat je zou willen weten waar het naar toe gaat. Het is niet de bedoeling de foto na te schrijven, een plaatje te maken met woorden. De foto mag een emotionele motor zijn, een aanjager van woorden. [R.E.]

Schrijf een gedicht over 'bevroren god'. Zo'n thema doet je denken aan je opvoeding of aan de woede om wat er mis is in de wereld of aan verlangen naar een betere wereld. [R.E.]

taling is gemaakt, ga ik met mijn redacteur om de tafel zitten. Regel voor regel lezen we samen het script. Zo filteren we onduidelikheden eruit en komen we tot een visie waarin we ons beiden kunnen vinden."

Bukal kan het Nederlands perfect lezen, begrijpen en interpreteren. Geen wonder, met een Nederlandse partner en kinderen die de taal volledig beheersen. Het maakt het voor haar gemakkelijk de vertaling te controleren. De belangrijkste eigenschap die een vertaler moet hebben is volgens haar de vaardigheid om niet de woorden om te zetten naar de andere taal, maar de gedachten van de schrijver opnieuw te verwoorden. Khaksar benadrukt dit ook: "Een goede vertaler is een nieuwe schepper! In Nederland staat hij nooit op de voorkant van het boek, maar in Iran is zijn naam soms groter gedrukt dan die van de schrijver."

Maar hoe goed een vertaling ook is, het blijft een vertaling, weet Bukal. "Sommige dingen kun je gewoon nooit overbrengen. Bijvoorbeeld: in 'Eerste sneeuw' is het personage Nihada een moslimvrouw. In het origineel lees je dat direct omdat ik haar een Bosnisch dialect laat spreken. In de Nederlandse uitgave kan ik haar echte stem niet laten horen."

Het voordeel van een vertaling boven het direct in het Nederlands schrijven is volgens Khaksar, dat hij meer afstand kan houden tot de Nederlandse literaire markt. "Als Nederlandstalig schrijver kun je je denk ik moeilijker onttrekken aan wat de markt van je wil." Deze drang naar onafhankelijkheid is waarschijnlijk ingegeven door zijn achtergrond, bevestigt de schrijver. "Dat gevoel van: de literatuur geeft niet op in de strijd tegen de autoriteiten." Wel denkt de

De bevroren god

ik zag hem voor het eerst lang geleden toen de afgoden op hoeken van de zandwegen werden verwend

**hij had witte kleren aan
aangevoerd door fraters van
Tilburg
in de verf gezet op een
vochtige muur
in de kerk van Sint Jozef**

**ik zag hem voor de tweede
keer
op de plantage
tijdens een reinigingsritueel
met ritmische trommen en
dansers in het wit**

**vrouwen toonden hem hun
bovenlijf
schoven op het eelt
ingewikkelde figuren
boven de leem en dronken
bloed van kippen die ik zo lief
had**

**ik zag god nooit meer
sinds hij voor de hemel koos
hoog
waar de zon en mijn gedachten
nooit komen
waar alles bevroren is in
kleuren van ijslolly's**

Guillaume Pool (Suriname)

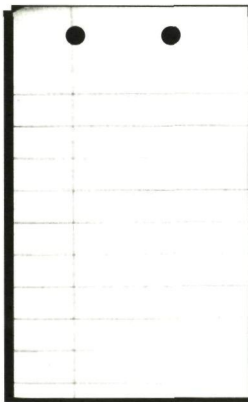
BEVROREN GOD

moeder had een bevroren
god
in haar geërfde ijskast
bewaard
voor de tijd van nood
voor de hete zomerdagen

onnodig
mochten wij hem niet
consumeren
zelfs vader mocht bij hem
niet zweren
zoals hij vaker deed

nu is het tijd
de hoogste tijd
het is zo heet
dat alles gesmolten is
tot en met de ijskast

Amir Chitzan (Iran)

Iranier dat zijn lezerspubliek groter zou zijn als hij in het Nederlands kon schrijven en praten. "Dan had ik meer opdrachten gekregen voor lezingen denk ik. In Holland is dit soort promotie gewoon heel belangrijk."

Vis in het water

Hoe langer Bukal in Nederland is, hoe meer het Nederlands "in haar systeem" gaat zitten. De taal is overal om haar heen. Haar kinderen en vriend spreken het onderling. Zelf praat ze tegen haar kinderen Servo-Kroatisch en tegen haar partner Engels, "met die taal zijn we nu eenmaal ooit begonnen."

Ze is de afgelopen acht jaar wel geobsedeerd geraakt door het Nederlands, vertelt ze. Het schrijven in deze taal zorgt echter vaak voor frustraties. "Ik was altijd trots op mijn eigen taal. Ik voelde me erin als een vis in het water. Ik kon er alles mee. In het Nederlands is dat niet zo. Soms wil ik iets opschrijven, maar dan loop ik vast midden in een zin terwijl ik normaal nog niet zou

stoppen met schrijven. Ik vecht om het te leren. Ik ben gevoelig voor taal en ben er nieuwsgierig naar. Ik lees enorm veel."

Bukal geeft er dus vooralsnog de voorkeur aan in het Servo-Kroatisch te schrijven. In het Nederlands schrijven ervaart ze tot op heden als "een spelletje", vertelt ze. "Mijn Nederlandse taalvermogen bevindt zich op het niveau van een tienjarige. Wanneer ik dus in het Nederlands schrijf, denk ik als een tienjarig kind: veel eenvoudiger en rationeler dan in het Servo-Kroatisch. Daarom was het heel logisch om een kinderboek te schrijven, terwijl ik helemaal geen kinderboekenschrijver ben. Het is als een rustpunt, een pauze van mijn "echte werk". In mijn eigen taal kan ik op veel diepere

en op de achtste dag
bevroor god

Brigitte Hacham
(Zweden)

Schrijf een gedicht over 'zeekraal'. Dit thema dwingt je je rekenschap te geven van typisch Nederlandse omstandigheden. Je kunt een encyclopedie gebruiken of een flora om bijpassende woorden te vinden (zoals Myra Römer heeft gedaan). [R.E.]

niveaus denken. Maar alles kan daarin soms ook vreselijk moeilijk zijn. Het is natuurlijk de taal die samenhangt met veel ellende." Het overkomt Bukal vaker en vaker dat er een – onvertaalbare – Nederlandse uitdrukking opduikt tijdens het schrijven in het Servo-Kroatisch. "Ik zou bijvoorbeeld graag: 'dikke pech' of 'en toch' willen gebruiken. Die woorden springen zomaar op. 'En toch' heeft iets intiems. Het impliceert veel."

Bukal is nog steeds verbaasd over haar eerste Nederlandstalige boek. "Het is een beetje ongevoelbaar, een klein wonder." Van haar kinderboek heeft ze alle dialogen geheel in het Nederlands geschreven. De gedeelten daartussen waren een mengvorm van Servo-Kroatisch en Nederlands. "Die gedeelten heb ik later met mijn man omgezet in het

Nederlands. Hij kent mijn wijze van het Nederlands spreken immers goed." Om in een nieuwe taal te kunnen schrijven, moet een schrijver toegang hebben tot het poëtische van de taal, de metaforen en het gevoel dat vasthangt aan de woorden. Ook al is dit Bukal wonderwel gelukt in het kinderboek 'Waarom Dora Koen sloeg', ze vindt dat ze nog niet "op dit punt" is voor wat betreft haar volwassen boeken. "Maar het komt wel. Ik kan onderscheid maken tussen de diverse Nederlandse schrijvers en zeggen welke ik mooier vind en waarom. Ik heb momenten dat ik in staat ben de pracht van de Nederlandse taal te zien maar ik ben nog niet in staat die zelf te creëren."

De zeventien jaren die Khaksar inmiddels in Nederland heeft doorgebracht, hebben er niet

Zeekraal

**op schorren en slikken
zand, zilt gewassen
staat tweezaadlobbig
familie van biet**

**vertakte stengels
reiken grijsgroen
nauwelijks tot halfweg
enkel en knie**

**bladen klein, tegen
over elkaar, groeien
vlezige schedels
rond iedere knoop**

**nog eenmaal spelen
de bloemen
en kruipen gedrieën
in oksels bijeen**

**schijnaar, pionier
op ruige terreinen,
strand en woestijnen
zo bloot**

Myra Römer (Curaçao)

**Als zeekraal
in opgedroogde
vorm ook maar
in de verste
verten
doet denken
aan zijn borsthaar**

dan-ist-goed

**Marianne Littooy
(Nederland)**

zozeer voor gezorgd dat zijn schrijfstijl, maar wel dat de inhoud van zijn boeken is veranderd. "Het leven in dit klimaat vind je terug in mijn boeken die in Nederland zijn geschreven. Je komt er nu een boel regen in tegen, veel water, kanalen. En mijn personages zitten vaak in een café te praten. In Iran is dat niet gebruikelijk." De Nederlandse mist heeft in zijn boeken een diepe beladenheid gekregen. Hij verhaalt van de dag dat hij hier kwam. "Het was 30 september 1983, nacht. En het mistte. Steeds word ik aan deze nacht herinnerd wanneer het dit weer is. Mijn lezers krijgen deze zware eenzaamheid op een gegeven moment door, ze voelen haar ook."

Zoals de buitenlandse schrijvers beïnvloed worden door de Nederlandse literatuur, zo zal ook het omgekeerde gebeuren, is de mening van Christel Jansen van het Fonds voor de Letteren. "Onze taal zal bloemrijker worden, meer metaforen krijgen en andere thema's, als gevolg van de

komst van immigrantenschrijvers. En wellicht zal poëzie een andere plek krijgen. In landen als Irak en Iran wordt veel meer aan poëzie gedaan dan hier. Ik krijg veel dichtbundels op mijn bureau. Tot dusver is een introductiedossier voor een dichter bij voorbaat een lastige zaak in Nederland. Ik bezin me op een manier waarop ik er toch iets mee kan doen."

Vliegend hert

Bukal onthult dat ze gedichten het liefst in het Nederlands schrijft. Daarin voelt ze zich het meeste op haar gemak. "Dan ben ik niet bang voor de taal. Poëzie heeft geen regels. Ik heb het gevoel dat ik daarin met de taal kan doen wat ik wil, dat ik sterker ben. Ik kan het schrijven in mijn Nederlands."

Ze vraagt zich wel eens af of haar 'gevoel' voor het Nederlands van een geheel andere 'smaak' is dan de Nederlanders kennen. "De manier waarop de Nederlanders dingen zeggen is zo anders dan in mijn taal. Er zijn woorden die ik zo ontzettend mooi vind, zoals bij-

voorbeeld 'allerlei'. Mijn vriend vindt daar niks aan, en anderen ook niet. Het klinkt denk ik ook mooier in mijn oren dan in jouw oren. Jullie zijn eraan gewend en daardoor is de pracht ervan soms weg. Ik kan die soms beter voelen. Dat kan een voordeel zijn, die afstand tot de taal. Het is een belangrijke taak van de schrijver: je maakt van iets kleins iets prachtigs zodat je lezers dat wonder ook weer kunnen zien."

De passie voor de losse woorden blijkt wel uit Bukals verzameling woordenboeken in haar boekenkast. Ze werkt er veel mee, gebruikt synoniemenboeken, etymologische woordenboeken, symbolische en thematische boeken bij haar schrijfwerk. Het eerste woordenboek van de Servische taal, uit 1852, is haar lievelingslectuur. Maar het is niet alleen Servo-Kroatisch wat de klok slaat. Op de een-na-bovenste plank prijken drie generaties van de Dikke *Van Dale*. De oudste is van 1950. De schrijfster pakt het enorme boekwerk voorzichtig uit uit de kast. "Het is zo

leuk om de verschillen te ontdekken tussen vroeger en nu. Het woord 'heerdalen' vind je bijvoorbeeld alleen in de nieuwste *Van Dale*, in de oude komt het niet voor. 'Het vliegend hert', de titel van mijn verhalenbundel, is de naam van een kever. Maar het woord hert was in het oude Nederlands de aanduiding voor hart. Dat heb ik zelf ontdekt."

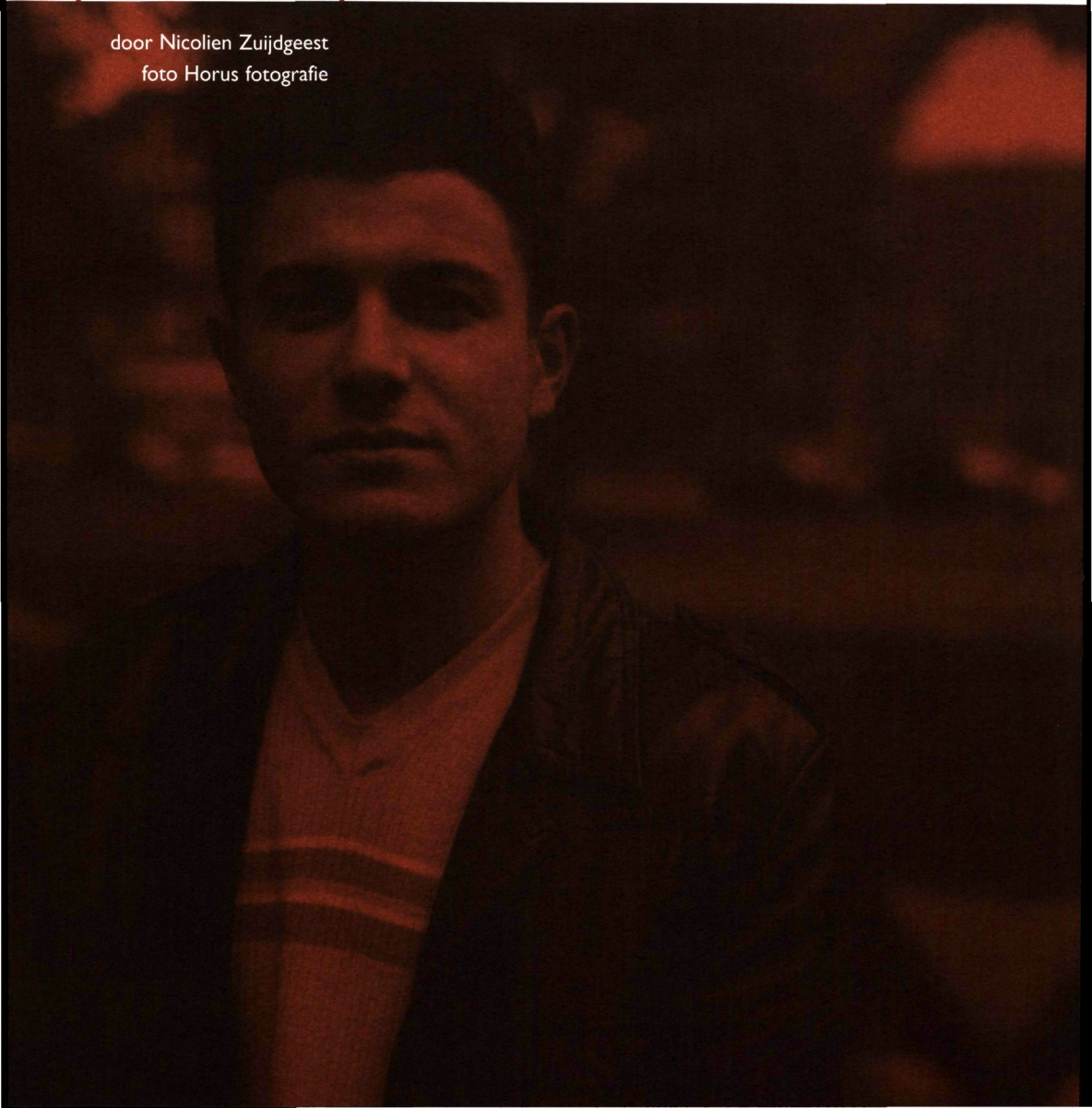

- 'Het vliegend hert', Bezige Bij 1996
- 'Eerste sneeuw', Bezige Bij 1998
- 'VerjaardagsVerhalen', – verzamelbundel, Gottmer 1998)
- 'Dikke Pil', – verzamelbundel, Gottmer 1999
- 'Goed fout!', - verzamelbundel Kwintessens 2000
- 'Waarom Dora Koen sloeg', Kwintessens 2000

- 'De kruidenier van Kharzavil', Van Gennep 1991
- 'Reis naar Tadzjikistan', Van Gennep 1994
- 'Weerhanen en zweepslagen', Van Gennep 1997
- 'Tussen twee deuren', Van Gennep 2000

“Ik haat de term
migrantenliteratuur
- dat heeft iets
denigrerends”

Said El Haji

door Nicolien Zuijggeest
foto Horus fotografie

"Dit is niet het boek dat ik wilde schrijven. Ik wist wat er gaande was met sommige Nederlands-Marokkaanse schrijvers. Die hebben het over 'Kijk eens hoe moeilijk wij Marokkanen het hier hebben'. Dat wilde ik niet, maar iedere keer als ik ging schrijven, was dit de drijfveer: Ik moest ermee beginnen anders zou ik niets anders op papier kunnen krijgen. Ik wilde eigenlijk iets totaal fictiefs schrijven en laten zien dat ik kan schrijven. Kennelijk wilde mijn hart eerst wat van zichzelf kwijt.

Ik heb de stier bij de hoorns gepakt toen ik twee jaar geleden terugkwam van een wereldreis. Ik wilde toen niets anders dan schrijven. Ik ben Nederlandse letteren gaan studeren om mijn schrijven op een hoger plan te brengen. Vorig jaar april ben ik met dit boek begonnen. Ik schreef gewoon. Later zag ik dat er twee dingen steeds terug kwamen: mijn vader en worstelen met het geloof. Literatuur is voor mij een vervanging van religie. Het kan geen toeval zijn dat op het moment dat ik

besloot niet als moslim of wat voor gelovige dan ook door het leven te gaan, ik besloot te gaan schrijven. Mijn boek is geen autobiografie, maar wel autobiografisch. Elke persoon uit het boek heeft iets van mij meegekregen. Dat doe ik om de personages echtheid te geven, om ze reëel te maken. Ik heb van mijn eigen werkelijkheid fictie gemaakt.

Het verhaal is ontstaan uit zinnen die ineens in mijn hoofd schoten. Ik heb altijd kladblokjes bij me. Wanneer er inspiratie opkwam, schreef ik het snel op. Als ik denk 'ik onthoud het wel', niet dus. Dan gaat er ook een stukje van het gevoel weg. Als je je een beetje treurig voelt, dan schrijf je ook treurig. Dat voelt een lezer ook, dat is essentieel.

Vorig jaar deed ik mee aan de El-Hizra Literatuurprijs. En tadaa, ik kreeg de aanmoedigingsprijs. Abdelkader Benali was daar ceremoniemeester. Wij kennen elkaar van de middelbare school. Na de prijsuitreiking introduceerde hij me bij de hoofdredacteur van

Vassallucci. Die vond het een leuk verhaal en vroeg of ik meer werk had. Ik stuurde mijn novelle op en ze waren gelijk verkocht.

Vassallucci zag er wel een roman in en bood een contract aan. Als het aan mij had gelegen, had ik het gelijk ondertekend, zo enthousiast was ik. Van mijn uitgever moest ik het eerst mee naar huis nemen om door te lezen. Na het contract ben ik pas gaan componeren en polijsten. Dat viel behoorlijk tegen. In het begin schreef ik gevoelsmatig. Toen moest ik bewust achter mijn computer zitten en bedenken waarom dit hoofdstukje hier en dat daar geplaatst moest worden. Het voelde zo gekunsteld aan. De uitgever speelde een begeleidende rol in het redactieproces. Ze wilden veranderingen motiveren, zodat ik voor mezelf kon verklaren waarom ik iets zo opschreef zoals ik had gedaan.

Mijn studie heeft me qua schrijven niet geholpen. Het werkt eerder averechts omdat je heel bewust bent van bepaalde analyses en interpretatiemodellen. Die kunnen

je dan danig dwars zitten bij het schrijven. Ik wil niet beweren dat ik kunst heb geschapen, maar dat is wel wat ik heb willen doen. Ik heb wel degelijk literaire pretenties.

Ik haat de term migrantenliteratuur. Die heeft iets denigrerends. Literatuur van de nieuwe Europeanen klinkt veel mooier. Ik ben wel achterdochtig genoeg dat ik nu denk dat de aandacht die ik nu krijg te danken is aan mijn afkomst. Als de verkoop van mijn boek redelijk loopt wil ik tijdelijk met mijn studie stoppen om aan de slag te gaan met een volgende boek. Ik voel me uitgedaagd om te bewijzen dat er meer in mij zit."

Van Said El Haji
(Marokko/Nederland
1976) verscheen:

'De dagen van Sjaitan',
Vassallucci, 2000

Ga zitten achter je schrijftafel of tekstverwerker: schrijf of typ een woord, een regel. Kijk welke woorden daar bij passen. Misschien weet je helemaal niet 'waar het over gaat', 'wat de betekenis is': het zijn woorden die elkaar nodig hebben, die nooit zó bij elkaar hebben gestaan, maar die elkaar versterken. Gedichten worden niet geschreven met gevoelens, maar met woorden! [R.E.]

SKVR

SCHRIJVERSCHOOL / WWW.SKVR.NL

Rotterdam is vele steden

Kom schrijven in de
(multi)culturele hoofdstad
van Europa!

met onder meer: • creatief schrijven • verhalen • levensverhalen
• columns • poëzie • leesgroep Russische literatuur

Kijk op www.skvr.nl voor meer informatie of vraag de gratis brochure aan bij de SKVR, telefoon: 010-4361366.

In december 1999
begonnen dertien
cursisten aan een
bijzonder experiment:
'grenzeloos'
schrijfonderwijs. "Dat
iemand uit een andere
cultuur komt is niet
waar het alleen om
draait, wel dat je je
meer bewust wordt
waar je bronnen
liggen."

door Tamara Keasberry

Grenzeloos

Natuurlijk, aan iemands buitenkant kun je meestal niet aflezen wat z'n culturele achtergrond is. Maar de groep die in het Amsterdamse Spelerij Complex bijeenkomt voor de cursus 'Grenzeloos Proza' is opvallend wit. Twee cursisten zijn van Surinaamse afkomst, er is een Chinees-Indische schrijver, een Italiaanse en een Somalische deelnemer. De overige negen cursisten zijn van Nederlandse komaf. En dat is opvallend, want 'Grenzeloos Proza' is niet zomaar een schrijfworkshop. Cursusleiders Pim Wiersinga en Norman de Palm geven in de achttien bijeenkomsten namelijk niet alleen algemeen schrijfonderwijs, ze willen ook – samen met de deelnemers – de literaire tradities van verschillende culturen onderzoeken.

Een kleine rondvraag laat zien dat de meeste cursisten niet zozeer op het multiculturele aspect zijn afgekomen, als wel op het 'grenzeloze'. De Italiaanse Nederlander Giovanni Nervo bijvoorbeeld, van wie al werk werd gepubliceerd in 'Opwenteling' en het inmiddels ter

ziele gegane multiculturele tijdschrift 'Mix'. "Het idee dat er andere thema's behandeld zouden worden sprak mij aan. En er komt natuurlijk toch een ander soort mensen op af, mensen die meer open staan voor andere inzichten en visies. Het heeft ook effect op de discussies, mensen die deze cursus volgen zijn eerder bereid dingen van een andere kant te bekijken."

Méland Langevelds inzet is juist om via de andere culturele tradities ook iets van de literaire tradities mee te krijgen. Ook voor Ilse van den Bosch is het multiculturele aspect een belangrijke drijfveer om zich op te geven voor de cursus. "Ik heb interviews gelezen, discussies gevolgd en films gezien waarin onder andere problemen werden besproken die betrekking hebben op het multiculturele. Maar ik zie ook wel dat er nu al zo veel tijdens de bijeenkomsten besproken moet worden, dat daar geen tijd voor is. Ik vind het ook meer van belang dat we elkaar als groep blijven herkennen."

opleiden

Cultuur als confrontatie

De basis voor 'Grenzeloos Proza' ligt bij de inmiddels veelbesproken nota 'Cultuur als confrontatie' van Rick Van der Ploeg. Daarin stelde de staatssecretaris dat instellingen en scholen hun culturele beleid moeten gaan toespitsen op allochtonen en jongeren. Er wordt niet meer uitgegaan van de makers, maar van de behoefte. En als die behoefte er niet is, dan moet die worden gecreëerd. De literaire cursusmarkt kon niet achterblijven. De Nederlandse schrijversscholen zijn namelijk overwegend 'wit'. En dat terwijl het literaire landschap al lange tijd door allochtone wereldschrijvers wordt bevolkt.

Onder de noemer 'Grenzeloos Proza' ging daarom in september 1999 een multiculturele schrijfcurriculum van start, die volgens de folder "allochtone en autochtone schrijvers de unieke mogelijkheid biedt om onder leiding van gerenommeerde docenten een multicultureel schrijftraject te volgen, dat uitmond in een publicatie". Maar wat

is dat precies, een 'multicultureel schrijftraject'? Multicultureel is, zeker na het debat dat begin vorig jaar in de kranten ontstond naar aanleiding van Paul Scheffer, die in een artikel sprak van 'Het multiculturele drama', een beladen woord. Aly Freije, een van de initiatiefnemers van de cursus benadrukt dat, meer nog dan het 'multiculturele', het 'grenzeloze' aspect van belang is. Freije: "Het unieke van Grenzeloos Proza is dat je aan het werk gaat met een gemengde groep. Uitwisseling kan voor alle partijen belangrijk zijn. Dat iemand uit een andere cultuur komt is niet waar het om draait, wel dat je je meer bewust wordt waar je bronnen liggen. Het gaat erom dat mensen bij hun eigen thema en verhaal komen."

De manier waarop de cursus is opgebouwd ziet er goed doortimmerd uit, het kan niet anders dan dat daar flink is over nagedacht (zie kader). Pim Wiersinga geeft niet zonder trots toe dat de opzet 'vrij apart is'. "Norman en ik hebben lang over die blokkenopzet

Schrijf een gedicht over een foto in de krant die je prikkelt, emotioneert, verbaast. [R.E.]

Eva Gerlach schreef:

*Een vrouw liep haastig langs de
trein, tilde haar benen
een voor een op in een mist
van niet goed kunnen zien vanwege
snelheid
zoals op die foto van R., waar ze
over een plas stapt*

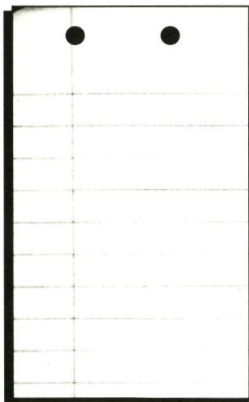
*Dat je het bijna ziet
je moet de camera natuurlijk goed
besturen
bijna zie je wat je wilt het zou naast
haar been
of op het asfalt kunnen zijn - voorbij
de trein*

*schoot met haar voet mee een
lengte
onwaargenomen, een pass.*

(...)

(Uit: 'Wat zoekraakt',
De Arbeiderspers, Amsterdam 1994)

Schrijf een gedicht over een masker. Via deze opdracht kunnen gevoelens van angst, afgrijzen, vrolijkheid, verdriet naar boven gehaald worden. Een oud masker heeft vaak een archetypische betekenis. [R.E.]

gepraat. Ik denk dat het qua werkvorm overeenkomt met het ritme van het schrijfproces. Al zal dat niet voor iedereen opgaan." Een goeie zet waren volgens hem de individuele sessies in het derde blok. "Mensen raken toch een beetje uitgekeken op elkaars teksten en tijdens die individuele gesprekken krijgen de cursisten gerichte aandacht." Maar hoe specifiek anders is dit schrijfonderwijs van de lessen op 't Colofon? "De cursisten krijgen heel veel tijd en aandacht, veel meer dan op 't Colofon. Op 't Colofon praat je in eerste instantie meer over de tekst en bij 'Grenzeloos Proza' is er eerst meer overleg gepleegd over de inhoud. De tekstuele details komen later. Dat komt ook door de opzet van de cursus. Mensen die op 'Grenzeloos Proza' afkomen hebben duidelijk een verhaal te vertellen. Op 't Colofon zijn de mensen meer ingesteld op het kijken naar de eigen tekst door de lessen schrijftraining. Iets waar deze cursisten minder ervaring mee hebben."

Schuld-en-boete

Het is onvermijdelijk dat er vanuit de multiculturele invalshoek flinke discussies ontstaan. Wordt het niet een kakofonie van culturen? Wiersinga: "De eerste les knalde er op de valreep een discussie los, wat nogal wat spanning in de groep opleverde. Een aantal mensen wilde graag praten over wat het is om in een andere cultuur te zitten. Zij kwamen ook met die verwachting naar de cursus. Maar een ander deel van de cursisten zei: 'Ja maar we zitten hier toch om te schrijven?'" De docent denkt dat de felheid van de discussie te maken heeft met het grote aantal Nederlanders, die zich door de discussie snel in een soort van schuld-en-boete-positie gedrongen voelden. Hij vermoedt dat als de getalsverhoudingen evenwichtiger waren, dit minder snel gebeurd zou zijn. Een schoonheidsfout in de opzet, geeft Wiersinga toe. "Het streven was om het aantal Nederlanders en migrant-Nederlanders zo gelijk mogelijk te verdeelen. Maar aan de inschrijfformulie-

Schrijf een gedicht over macht of onmacht.

Deze opdracht heeft veel te maken met de ervaringen van mensen die in een andere cultuur willen of moeten leven.

Ga uit van een concrete ervaring. Gebruik geen abstracte woorden als macht of onmacht. Geef een situatie die de lezer macht of onmacht doet ervaren. Een heel

persoonlijke ervaring kan algemeen geldend zijn, ook al zijn de scène en de aankleding voor de lezer vreemd. [R.E.]

ren zie je niet altijd waar iemand vandaan komt. Soms kon je het uit de motivatie opmaken. Maar het blijft lastig om én te selecteren op kwaliteit én te letten op de getalsverhoudingen."

Ook Norman de Palm merkt aan deze samenstelling een sterk verschil met de groepen waaraan hij eerder les gaf: "Dat uit zich in de vragen die er gesteld worden, de interactie tussen de mensen."

Tegelijkertijd, zegt hij, worden er meer politieke discussie en anekdotes ingebracht. Het is volgens hem geen zorgeloze, vrije situatie van waaruit de mensen deelnemen aan de cursus. Na de roerige eerste les is het spannend hoe de volgende les zal verlopen. Een opdracht haalt de groep uit de impasse. Ze moeten zichzelf als kind beschrijven in een andere cultuur. Voor cursist Méland Langeveld is het, zoals hij het zelf noemt, een eye-opener: "Ik heb mezelf neergezet als kind van een jaar of vier dat opgroeit in een Chinese cultuur. Daar kwam iets heel moois uit." Het bracht hem

uiteindelijk op het idee voor het verhaal waar hij nu mee bezig is. Daarin komt het hoofdpersonage ook uit een andere cultuur. "Het is een verruiming van je blik, je kijkt anders tegen Nederland aan." Ook Giovanni Nervo is blij met de opdracht: "Zeker in het begin is het verwarrend, want mensen vragen zich af of ze nu per se over een andere cultuur moeten schrijven. Na die heftige discussie vond ik het prettig dat het multiculturele aspect meer los werd gelaten, dat het breder werd getrokken. Miscommunicatie tussen mensen ontstaat slotte niet alleen door cultuurverschillen."

Norman de Palm is blij met hoe de groep zich ontwikkelt: "Het is een pittige groep, die flink aan elkaar trekt, maar gelukkig een echte 'groep' is geworden. En dat is nodig om goed te kunnen werken."

De cursisten zijn op hun beurt ook zeer tevreden over de docenten.

Nervo: "De combinatie van Norman en Pim vind ik sterk. Norman kijkt gevoelsmatiger, intuïtiever naar je tekst en probeert eerder achter de kern van het verhaal te komen. Pim kijkt eerst meer naar de structuur, naar het tekstuele. Ilse van den Bosch vindt het vooral prettig dat ze er als 'mens' zitten en niet zozeer als docent. "Het gelijkwaardige en de open manier waarop zij met je tekst bezig zijn vind ik erg prettig, zo ben ik het nog nooit tegengekomen."

Gastdocent

In 'Grenzeloos Proza' wordt onder andere gebruik gemaakt van gastdocenten. Van Stephan Sanders krijgen de cursisten de opdracht te schrijven over het ergste wat zij in hun leven hebben gedaan. Als voorbereiding voor het voorlezen van de geschreven teksten geeft Sanders zijn visie op het schrijven.

Gegevens

De cursus 'Grenzeloos Schrijven' duurt acht maanden en is opgedeeld in vier blokken, waarover de 18 bijeenkomsten zijn verdeeld. Ieder blok wordt afgewisseld met een schrijffintermezzo, een periode waarin de cursist zelfstandig aan het werk moet. Tijdens deze schrijffintermezzo's vinden individuele gesprekken met de cursist plaats. De cursisten staan onder begeleiding van de schrijvers Pim Wiersinga en Norman de Palm. Een aantal bijeenkomsten wordt geleid door gastdocenten.

Vervolg

'Grenzeloos Schrijven' start april 2001 en loopt tot december 2001. Cursussen: vertellen, eenakter schrijven, het korte verhaal, *performance poetry* (in voorbereiding). Elke cursus wordt door een of twee vakdocenten gegeven. **Aantal deelnemers:** twaalf allochtone en autochtone schrijvers. **Toelatingscriteria:** ingezonden kort verhaal van 1500 – 2000 woorden, met schriftelijke motivatie om aan een multiculturele prozaschrijfgroep te willen deelnemen. **Kosten:** f 500,- (reiskosten voor eigen rekening) **Informatie:** Stichting Aves, 020-4214049

Over de docenten

Norman de Palm (Aruba) is dichter, toneel- en filmscenarioschrijver. Hij schreef dichtbundels, theaterstukken ('Desiree', 'Lippenschrift', 'Stampij', 'Hotel-Hotel' en 'Lust'), jeugdmuziektheater ('Basta', 'Bloedlink', 'Bijmer-express naar West') en de verfilmde scenario's 'Tur Kos Bon Na New York' ('All's Well in New York'), 'Desiree', 'Almacita di Desolato' en 'Ava & Gabriel', dat een Gouden Kalf won. Samen met dramaturge Willy Westermann gaf hij toneelschrijfcursussen. De eenakters die hieruit voortkwamen werden opgevoerd tijdens de festivals 'Hollandse Nieuwe I en II' in Theater Cosmic in Amsterdam.

Pim Wiersinga schreef de romans 'Honingvogels' (1992), 'Gracchanten' (1995) en 'Tropenzomer' (1999), uitgegeven bij Meulenhoff. Hij geeft les aan de Schrijversvakschool 't Colofon in Amsterdam en aan de schrijversschool in Rotterdam. Met Bert Jansen schreef hij 'Het Prozaboek', een boek waarin niet alleen veel voorkomende valkuilen, maar ook de finesses van het prozaschrijven worden behandeld.

"Een van de belangrijkste dingen van schrijven," begint hij de les, "is het spel van schaamte en openbaarheid. Er is iets ongelooflijk ongemakkelijks aan schrijven, niet eens zozeer aan schrijven als wel aan publiceren. Schrijven is een vreemd oog dat je toelaat tot jouw tekst." Volgens Sander schuilt de kracht van het schrijven en ook het ongemak van het schrijven, in de overgang van privé naar de openbaarheid. Alles kan materiaal zijn. De eerste vraag moet niet zijn 'hoe intiem iets is'. Materiaal is nooit intiem, de manier waarop je iets opschrijft is intiem.

De cursisten doen hun best voor Sanders. Overspel, euthanasie, seksuele fantasieën van een meisje van veertien; ze schuwen niet de ergste geheimen bloot te geven. Naar aanleiding van de voorgelezen tekst geeft Sanders commentaar en vraagt hij ook de mede-cursisten te reageren. Een levendige discussie volgt. Sanders: "Het enige wat ons als schrijver interesseert is het onderzoek naar die diepere gevoelens. We

moeten dat gevoel beetpakken, op tafel gooien en vervolgens heel technisch naar dat gevoel gaan kijken, gaan ontleden als een patholoog." Sanders hamert op het technische proces van schrijven, het bevechten van de vaste uitdrukkingen en ze een kwartslag draaien, en de controle die je als schrijver moet hebben over het effect van wat je schrijft.

De middag wordt voortgezet in een grenzeloos café. Volgens Norman de Palm gaat het bij de inbreng van gastdocenten vooral om de timing. "Het is aftasten wanneer je zo'n les in het programma opneemt. Deze van Stephan kwam volgens mij op een goed moment. Precies voordat ze aan de laatste versie gaan beginnen. Door deze opdracht kunnen de mensen nog even teruggaan naar hun persoonlijke bagage en ontdekken of zij daarvan nog iets kunnen meenemen in de laatste ronde." Aan het slot van het gehele traject stelt een commissie – waarin docenten, een uitgever en een recensent zitting hebben –

een bundel samen met de beste verhalen die tijdens het traject zijn geschreven. De bundel verschijnt voor de boekenweek bij uitgeverij Atlas en wordt gepresenteerd tijdens een literair theateraal evenement. Ook achter dit feestelijke

slotakkoord zit een gedachte. De Palm: "Net als dat het bij toneel essentieel is dat je gestaged wordt, moet je als schrijver ook gelezen worden. Als je niet wordt gepubliceerd mis je mijns inziens iets van waar het bij schrijven om gaat."

Schrijf een gedicht over vuur of water.

Wij zijn in de 21ste eeuw niet veel anders dan de mensen uit prehistorische tijden. Vuur of water, concreet ervaren, grijpen diep in op ons voelen en denken. Je kunt verschillende ervaringen oproepen: een kampvuur, een kaarsvlam, je branden, een brandbom, een bezoek aan een werkende vulkaan, het verbranden van brieven of van een huis, of meer als metafoor: het in brand staan uit woede of liefde.

Bij water: een zwemles, verdrinken, een glas water bij dorst, water om vuur te blussen, een rivier, de zee. Ga steeds uit van een eigen ervaring, of, als je voldoende fantasie hebt, van een verzonnen of verbeelde ervaring. Als je zoekt naar de juiste woorden kun je veel inspiratie opdoen met behulp van een associatief woordenboek, bijvoorbeeld dat van Dr. L. Brouwers, 'Het juiste woord'. Bij 'water' geeft dit boek honderden zelfstandige naamwoorden, werkwoorden, uitdrukkingen. 'Vreemde' woorden zijn bijvoorbeeld: sop, smokkelregen, kippetjeskermis, zabberen, ongeronnen, schootwater, smelttrog, gewaterd, water maken, slecht water.

[R.E.]

Bovendien denkt De Palm dat je als je echt wilt weten wat schrijven inhoudt, door dit laatste proces van correctie en meelesen door een derde.

Verhaal

'Grenzeloos Proza' is een succes. De cursisten zijn enthousiast over het duodocentschap, de opdrachten en de manier waarop zij worden begeleid bij hun verhaal. Is er dan niets op de cursus aan te merken? Natuurlijk wel, want zoals Wiersinga zelf al opmerkte blijft het in deze opzet lastig om te selecteren op kwaliteit én erop te letten dat er voldoende Nederlanders en allochtone Nederlanders gekozen worden. Want wat doe je als nog een plek in de groep hebt en moet kiezen tussen een allochtone Nederlander die literair gezien meer in zich heeft en een autochtoon die minder literaire kwaliteiten heeft maar voor de

Schrijf een gedicht over een nieuw huis.

Ook hier kunnen ervaringen van heimwee of afkeer voelbaar worden. Een nieuwe situatie, ontheemd zijn, of juist verrast worden door onverwachte gastvrijheid kan beschreven worden in bouwkunstige, of architectonische termen. Je kunt de lezer een interieur laten ervaren en daarmee de beleving van een personage helder oproepen.

balans wel gekozen zou moeten worden? En is het wel juist om een multicultureel schrijftraject te beloven en je tenslotte meer te focussen op het grenzeloze aspect daarvan?

Het blijft een mooi initiatief en de meerwaarde van een zogezegd, 'meer gemengde groep' is er wel degelijk. Duidelijk is ook dat 'Grenzeloos Proza' een cursus in ontwikkeling is. Wiersinga en De Palm zijn al aan het denken over een vervolgetraject. Het idee is om vier cursussen op te zetten vanuit de 'grenzeloze' invalshoek, waarbij alle deelnemers in het eerste blok een minicursus vertellen krijgen.

Zo wordt het aspect van schrijven vanuit een 'andere' cultuur in de vorm al meegenomen en dat schept een soort basis voor de rest van de blokken poëzie, toneel, verhalen schrijven en verhalen vertellen waaruit de mensen kunnen kiezen.

Wiersinga heeft het over 'pionieren' als hij over deze invulling praat. "Ik zeg niet dat het op onze manier moet of dat collega-instellingen ook zo moeten werken, maar het zou mooi zijn als over een jaar of vijf, nadat we alle kinderziekten hebben bestreden en alle inzichten hebben verzameld, andere instellingen ook iets aan onze ideeën zou hebben. Dat we een goudadertje hebben aangeboord, dat iets zou kunnen toevoegen aan het schrijfonderwijs."

Schrijf een gedicht over hoe de aarde ruikt.

Deze opdracht kan gevoelens van heimwee of afkeer oproepen. [R.E.]

Duodocentschap

Van grote waarde voor de cursus blijkt het duodocentschap. Wiersinga ervaart het als een wezenlijk andere benadering dan wanneer hij alleen lesgeeft. "Het kost zeeën van tijd, want we praten veel over waar de cursisten mee bezig zijn. De individuele sessies brengen ook met zich mee dat we meer betrokken zijn bij de cursisten. Norman en ik plegen veel overleg, hebben ter voorbereiding van de individuele sessies ook samende leesrapporten geschreven. We zijn echt bezig die mensen te volgen."

Dat De Palm een andere achtergrond dan hij heeft, vindt hij winst. "Omdat Norman uit het theater komt kijkt hij anders naar een tekst. Ik vind het interessant om te zien hoe hij dialogen behandelt. En het valt mij op dat dramaturgen gewend zijn om met het oog op de verhaallijn te praten over wat er achter een uitspraak van een personage schuilt. Op het toneel heb je natuurlijk alleen de dialoog als middel om de verhaallijn voort te duwen."

Ook De Palm ziet de samenwerking met Wiersinga als een verrijking: "Ik kijk heel minutieus naar 'wat des proza is' en 'wat des theater is' en naar, waar ik met mijn theaterkennis kan bijdragen. Persoonlijk was het een nieuw ding voor me om te zien hoe Pim de mensen richtlijnen gaf voor het beschrijven van decor, kostuums en handelingen. Bij toneel toon je dat."

De Palm vindt het een van de spannendste cursussen die hij heeft gegeven. "In de zin van de verschillende samenstelling van de mensen, de directe benadering. Wat ik als prettig ervaar is dat Pim en ik ons ten opzichte van de cursisten meer hebben opgesteld als collegaschrijvers. Zodat er niet zo'n enorme afstand tussen docent en cursist ontstaat. Ik denk dat het een belangrijk aspect is bij deze cursus; dat niet alleen jij als aspirantschrijver kwetsbaar bent, maar ook wij als schrijver en docent."

Bernlef kroop in de huid van stoelen:

*De meubels zijn verhuisd
staan averechts
missen de plinten,
lichtval, middelpunt*

*Zonder interieur, oningericht
staan zij, een houten kudde,
schichtig dicht bijeen
hun wooninstinct verdund*

*Gemaakt om te dragen
maar naakt nu, dichter
bij hun oorsprong dan ooit
door mensenhand vergund
(...)*

Klein hand

Uren heb je achter je computer gezeten. Maar waar moet je nu heen met je manuscript? En waar kun je leren nog beter te schrijven? 'Schrijven' geeft antwoord op al je brandende vragen.

Hoe weet ik of mijn tekst goed genoeg is om uit te geven?

Dat weet eigenlijk niemand. Als je twijfelt over de kwaliteit van je tekst doe je er misschien goed aan om hem te laten lezen door een literaire deskundige. Dat kan een goede vriend zijn, een schrijfdocent of een professionele lezer. Zo zijn er in Nederland een twintigtal manuscriptbeoordelingsbureaus die gedichtenbundels en prozamanuscripten lezen, beoordelen en - soms - verbeteren.

Deze bureaus zijn te vinden in het 'Handboek voor Schrijvers' van de Stichting Schrijven .

De belangrijkste bureaus zijn Script+ uit Amsterdam, SKVR-Schrijversschool, Rotterdam, Bureau Script Noordwijk, Stichting Schrijvenderwijs in Hoofddorp en Het Koorenhuis in Den Haag. Heb

je geen geld voor een oordeel over, dan kun je je ook aansluiten bij een schrijfgroep: een groepje schrijvers die elkaars werk elke week of maand bespreken. In vrijwel elke Nederlandse stad of grote plaats is er wel een. Je vindt ze in het 'Handboek voor Schrijvers' of op het Internet. Of richt er zelf een op: zet een advertentie of roep een aantal schrijvende collega's bijeen.

Waar kan ik mijn manuscript naartoe sturen?

Er zijn veel uitgevers in Nederland en België. Heel veel: er zijn alleen al 54 kinderboekuitgevers volgens het 'Handboek voor Schrijvers'. Stuur je tekst niet naar al die uitgeverijen, maar maak een selectie. Kijk rond in boekhandel en bibliotheek welke soort uitgevers er zijn, wie van hen boeken

boek voor grenzeloze schrijvers

uitgeeft die op de jouwe lijken (qua onderwerp, auteurs, en sfeer) en welke zich speciaal richten op wereldschrijvers. In Nederland geeft een aantal uitgevers veel werk van 'grenzeloze schrijvers' uit, zoals De Geus in Breda, Vassallucci in Amsterdam en In de Knipscheer uit Haarlem (dat oudsher veel Caribische en Indonesische literatuur publiceert). Inmiddels richt ook Querido zich expliciet op deze groep nieuwe schrijvers, evenals Prometheus en De Bezige Bij (Moses Isegawa). De adressen vind je op internet en in het 'Handboek voor Schrijvers'.

Hoe zit het met rechten en royalties?

Wordt je manuscript goedgekeurd, dan sluit je een contract met een uitgever. Dit is meestal

(een variant op het) Modelcontract van de Nederlandse uitgevers. Daarin staat precies hoe je boek zal worden uitgegeven en wat voor rechten en plichten je hebt. Vaak krijg je een voorschot (meestal tussen de 1000 en 2000 gulden) en vervolgens pas na het boekjaar waarin je boek is uitgekomen je royalty's. De meeste uitgeverijen die met het Model-contract werken, hanteren een royalty van tien procent van de officieel vastgestelde verkoopprijs over de eerste vijfduizend exemplaren. Het Modelcontract is onder andere te verkrijgen via de Vereniging voor Letterkundigen (VvL). (Zie adressenlijst) Overigens zal elke uitgever een redacteur nog eens grondig door je tekst laten gaan. Geen nood: daardoor verbetert je tekst alleen maar.

Wie beslist er hoe de cover er uit ziet, wat de boektitel is en hoe groot de oplage is?

In principe zijn dit beslissingen voor de uitgever of redacteur. Meestal staat dit ook in je contract vermeld. Maar je mag natuurlijk wel meepraten en suggesties doen. Over de tekst zelf wordt meestal uitvoerig gediscussieerd - zowel over de grote lijnen als over de details. In Nederland is ook een tekst een poldermodel van overleg.

Kan ik het boek ook zelf uitgeven?

Jazeker, dat doen inmiddels veel schrijvers. 'Eigenbeheer-uitgevers', zoals ze genoemd worden hebben het voordeel dat ze hun eigen boeken op hun eigen manier, volgens hun eigen smaak en in hun eigen tempo kunnen uitgeven. Nadeel is dat je over voldoende financiën moet beschikken, de distributie zelf moet uitvoeren, de redactie van je manuscript moet doen en niet kunt beschikken over het contactennetwerk van een professionele uitgever. Een (goedkope) tussenoplossing is gebruik te maken van een zogeheten 'Publishing On Demand'-service via het internet, zoals Gopher (www.gopher.nl) en Bergboek (www.bergboek.nl). Daar betaal je een vast bedrag - tussen de 300 en de 1500 gulden - voor het voorbereiden van het digitale bestand, en krijg je vervolgens een royaltybedrag per verkocht exemplaar.

Hoe vind ik een goede vertaler?

Dit is een probleem. Vertalers uit het Engels, Frans, Spaans en Duits zijn er voldoende, maar andere wereldtalen komen er vaak bekaaid af. Suggestie: kijk op het Internet en zoek onder 'vertalers' (kijk bijvoorbeeld bij <http://www.alletalen.nl/vertalers.html> of

<http://www.vertaalgids.nl/>), raadpleeg een van de adressen in de onderstaande adressenlijst of doe navraag het bij het Fonds voor de Letteren.

Hoe bescherm ik mijn manuscript? Moet ik een ISB-nummer of copyright aanvragen?

Een ISBN (Internationaal Standaard Boek Nummer) vraag je alleen als uitgever aan om je werk makkelijker te kunnen laten bestellen en in de bibliotheek op te laten zoeken. Om je literaire tekst te beschermen hoef je helemaal niets te doen. Daarvoor is Nederland (en andere landen) namelijk de auteurswet van kracht. Door de auteurswet hoeven auteurs, of in bredere zin: makers van unieke kunstwerken, niets te doen om auteursrechten te verkrijgen. Zo gauw je als zelfstandig kunstenaar - dus niet als onderdeel van je betaalde baan, want dan vervallen de rechten aan het bedrijf waar je werkt - een uniek werk hebt geschreven, komen de rechten automatisch aan jou toe. Je hoeft dus niets te registreren, aan te melden of te deponeren.

Geldt dat alleen voor professionele auteurs of schrijvers die lid zijn van een vakbond?

Nee, de auteurswet van 1912 maakt geen onderscheid tussen professionals en amateurs. Iedereen die een uniek kunstwerk maakt wordt door deze wet beschermd - of je nu voor het eerst een gedicht op een bierviltje schrijft of je veertigste succesvolle roman hebt afgerond.

Moet ik als schrijver lid worden van een schrijversvereniging of een vakbond voor schrijvers?

Dat hoeft niet in Nederland. Uitgevers, vertalers of tijdschriftredacties werken in principe met iedereen samen die laat zien hoge literaire kwaliteit te kunnen leveren. Er is wel een soort vakbond voor literaire schrijvers, de 'Vereniging voor Letterkundigen' die de belangen behartigt van schrijvers.

Zijn er wedstrijden die speciaal gericht zijn op grenzeloze schrijvers?

Jazeker, zelfs een flink aantal. Bijvoorbeeld de El Hizra Literatuurprijs voor Arabische schrijvers (zie <http://www.elhizra.nl/ehp/EHP200.htm>) en de Dunya Poëzieprijs (zie www.dunya.nl). Voor de recente wedstrijden: lees de Schrijfagenda in tijdschrift Schrijven.

Zijn er opleidingen voor grenzeloze schrijvers?

Er zijn tientallen cursussen en workshops op het gebied van literair schrijven. De meeste daarvan vind je elke twee maanden in 'Schrijven' (zie www.schrijven.org). Verder zijn er drie meerjarige opleidingen: bij 't Colofon in Amsterdam/Maastricht, de Hogeschool der Kunsten (HKU) in Utrecht en in België het Leuvense WeL. Een speciale opleiding voor wereldschrijvers is 'Grenzeloos schrijven' van Stichting Aves en Stichting Schrijven (zie elders in dit nummer).

Hoe kun je je geld verdienen als schrijver: zijn er beurzen of subsidies?

Die zijn er wel, maar je krijgt ze niet makkelijk. In Nederland worden de meeste subsidies aan schrijvers verstrekt door het Fonds voor de Letteren, dat het hiervoor bestemde overheidsgeld beheert en beoordeelt wie ervoor in aanmerking komt. Er zijn werkbeurzen, startstipendia, reis- en verblijfsbeurzen, oeu-vregelden en 'introdectiedossiers'. Deze laatste zijn speciaal voor niet-westerse auteurs. Naast het Fonds voor de Letteren kun je het ook proberen bij diverse lokale en provinciale kunstfondsen en bij het Fonds voor de Bijzondere Journalistieke Projecten (voor het adres: zie onder) als je werk eerder journalistiek dan literair van aard is.

Is dat alles?

Nee, een tweede mogelijkheid is de Wet Inkomensvoorziening voor Kunstenaars (WIK), een uitkering van de overheid. Deze is in eerste instantie bedoeld voor beeldend kunstenaars (en aanverwante beroepsgroepen), maar ook schrijvers maken er inmiddels gebruik van. Je moet je dan wel tevreden stellen met het minimale bedrag van iets meer dan 1000 gulden bruto per maand. Het voordeel is dat je iets meer mag bijverdienen met je literaire werk en dat je geen sollicitatieplicht hebt – en die heb je met een reguliere bijstandsuitkering wel. ■

(met dank aan Sander van Vlerken)

Belangrijke adressen:

Al Farabi, Arabisch Cultureel Centrum, Postbus 11659, 1001 GR Amsterdam, <http://www.vreemdelingen-land.com/alfa.htm>.

Al Farabi organiseert - onder meer - het jaarlijkse Al Farabi Kinderfestival, het grootste intercultureel festival van Amsterdam en de Al Farabi Ronde, een uitgebreid programma met debatten, voorstellingen en een markt.

Schrijversvakschool

't Colofon, Reijnier Vinkeleskade 53, 1071 SW Amsterdam, tel. 020-6707077, e-mail: colofon@xs4all.nl.
Vierjarige deeltijdopleiding in de disciplines Toneel, Poëzie, Proza, Scenario en Literaire non-fictie; losse cursussen op diverse niveaus, die drie keer per jaar starten (in najaar, winter en voorjaar): Toneel, Film en tv, Journalistiek, Poëzie, Proza, Scenario, Schrijftraining.

Stichting Dunya Festival,

William Boothlaan 4, 3012 VJ Rotterdam, tel. 010-2330910, fax 010-4332463, website: www.dunya.nl.
Organiseert een festival van bekende en minder bekende artiesten op het gebied van wereldmuziek, *storytelling* en poëzie. Ook Dunya Poëzieprijs, Womex en Dunya kinderfestival.

El Hizjra, Singel 300 A, 1016 AD Amsterdam, tel. 020-4200568, e-mail: info@elhizjra.nl, website: www.elhizjra.nl.
Cultureel centrum voor Arabische/Marokkaanse kunst en literatuur; tevens boekhandel en literaire prijs. El Hizjra verzorgt ook poëziecursussen.

Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten, Korte

Leidsedwarsstraat 12, 1017 RC Amsterdam, tel. 020 6386295, e-mail: buro@fondsbjp.nl, www.fondsbjp.nl.
Ondersteuning en subsidie voor (onderzoeks)journalisten.

Fonds voor de Letteren, t.a.v.

Christel Jansen, Huddestraat 7, 1018 HB Amsterdam, tel. 020-6235708, e-mail: info@fondsvoordeletteren.nl.
Het fonds geeft subsidie en ondersteuning aan Nederlandse en niet-westerse auteurs.

Hogeschool voor de Kunsten Utrecht, afstudeerichting

Dramaschrijven en Docentschap
Literaire vorming, Janskerkhof 4a, 3512 BM Utrecht, tel. 030-2300493.
Vierjarige HBO-opleidingen:
Dramaschrijven (opleiding tot zelfstandig schrijver van dramatische teksten)

en Literaire vorming (opleiding tot bevoegd docent schrijven).

Rasa Wereldcultureelcentrum,

Pauwstraat 13A, 3512 TG Utrecht, tel. 030-2316040, rasa@rasa.nl, www.rasa.nl.
Organiseren van theater en symposia, speciaal gericht op Arabische/Egyptische kunstenaars.

Stichting Aves, Kerkstraat 322a,

1017 HC Amsterdam, tel. 020-4214049, westermann@wxs.nl.
Aves organiseert onder andere de cursus 'Grenzeloos Schrijven'.

Stichting Poetry International,

William Boothlaan 4, 3012 VJ Rotterdam, tel. 010-2822777, fax 010-2822775, e-mail: poetry@luna.nl, www.poetrynl.nl.
Jaarlijks festival in juni met optredens van dichters uit de hele wereld.

Stichting Schrijven, Herengracht

495, 1017 BT Amsterdam, tel. 020-6254141, fax 020-6383153, e-mail: helpdesk@schrijven.nl, www.schrijven.org.
De stichting - uitgever van tijdschrift 'Schrijven' - beheert een (gratis) helpdesk voor schrijvers, geeft het 'Handboek voor Schrijvers'

uit en organiseert Schrijfdagen en cursussen als 'Grenzeloos Schrijven' (i.s.m. Aves) en 'Literair Traject' (i.s.m. Dunya).

Stichting Zami, Nieuwe Herengracht 95-IV, 1011 RX Amsterdam, tel. 020-6393138, www.zami.nl.

Zami is een zelforganisatie voor zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwen; organiseert festivals en literaire prijzen.

Vereniging voor Letterkundigen, Huddestraat 7, 1018 HD Amsterdam, tel. 020-6240803.

VvL is een soort vakbond voor schrijvers die de belangen van literaire schrijvers behartigt.

Tijdschriften

'Boekblad', Frederiksplein 1, 1017 XK Amsterdam, tel. 020-6253131, e-mail: redactie@boekblad.kvb.nl

'Letteren, Literaire Maandagenda', Groenstraat 75, 4841 BC Prinsenbeek, tel. 076-5412772, e-mail: letteren@iae.nl, www.letteren.org

'Schrijven', Herengracht 495, 1017 BT Amsterdam, tel. 020-6254141, e-mail: redactie@schrijven.org, www.schrijven.org

Boeken

Linus Hesselink (red.)

'Rechtwijzer voor auteurs, Contract, fiscus en beleid rond schrijven en vertalen'
Sdu, Den Haag 1994

Kees Holierhoek

'Belastinggids voor schrijvers en vertalers'
Vereniging voor letterkundigen Amsterdam

Sander van Vlerken en Louis Stiller

'Handboek voor Schrijvers'
L.J. Veen/Stichting Schrijven, Amsterdam 2001

Websites

<http://meander.italics.net/>
<http://www.boeken.net>
<http://www.kunsteducatie.nl/instellingenwijzer/fondsen.htm>
<http://www.letteren.nl/schrijv>
<http://www.nblc.nl/biblioweb>
<http://www.nulnul.nl>
<http://www.schrijven.org>
<http://www.schrijversnet.nl>
<http://www.speurwerk.nl/>
<http://www.vertellen.nl>
<http://www.webschrijven.net>

Een aantal nieuwe 'grenzeloze' boeken en tijdschriften die in het voorjaar van 2001 verschijnen

Naar aanleiding van de boekenweek 2001 is een stroom nieuwe boeken rond het thema 'Schrijven tussen twee culturen' uitgekomen. Een selectie hieruit.

Onder de titel 'Grenzeloos – verhalen over vele culturen' verscheen bij uitgeverij Atlas de verhalenbundel van diverse auteurs die aan de cursus 'Grenzeloos Proza' van Pim Wiersinga en Norman de Palm hebben meegedaan.

Bij stichting Dunya kwam de poëziebundel 'Voetsporen' uit, met gedichten van onder andere Amir Afrassiabi, Brigitta Hacham, Akbar Ilbegi, Marianne Littooy, Guillaume Pool en Myra Römer. De keuze en samenstelling van de gedichten is van Astrid H. Roemer en Remco Ekkers, begeleiders van het Literair Traject.

Kader Abdolah bundelde de columns die hij onder het pseu-

doniem 'Mirza' schrijft in de bundel 'Een tuin in de zee' die bij De Geus uitkomt. 'Nog steeds duidt 'Mirza' in de Perzische taal op een man die de pen hanteert. Veel bekende Perzische schrijvers dragen die naam als titel en erenaam.'

De Atjeh-oorlog was een van de grootste en meest dramatische militaire ondernemingen die Nederland ooit ondernam. Liesbeth Dolk stelde het boek 'De verbeelding van Atjeh' samen: een poging om te laten zien hoe Atjeh in beeld is gebracht in de beeldende kunst, de literatuur, de film, de muziek en de journalistiek. Uitgekomen bij Bert Bakker.

Tijdschrift 'Bunker Hill' vroeg voor haar nummer van maart 2001 diverse schrijvers naar de overeenkomsten (en nu eens niet naar de verschillen) tussen de cultuur vanwaaruit zij komen en de Nederlandse. 'Om te zoeken

naar wat universeel is. Schrijvers die meewerkten zijn Antonije Zalica, Snezana Bukal, Astrid Roemer, Geert van Istendael, Sevtap Baycili, Raouf Mous'ad Basta, Jana Beranova, Jo Govaerts, Hans Krikke, Peter ten Hoopen en Ibrahim Selman. Hun verhalen en essays 'waaieren, zoals het hoort, volstrekt verschillende kanten uit.'

Lydia Rood schreef het kinderboek 'Anansi's web', uitgegeven bij Leopold. Het boek gaat over de Amsterdamse Helmi die brieven over Ghana heeft gevonden die geschreven zijn door zijn bet-betbetovergrootvader. Hij komt er over in gesprek met Kofi uit Ghana en Weston uit Suriname en er ontspint zich een levendige discussie over slavernij, plantages, voorouders en de slimme spin 'Anansi'.

Kort nieuws

De uitreiking van de El Hizra Literatuurprijs 2000, vindt plaats op 25 maart a.s. De presentatie is in handen van Abdelkader Benali. De uitreiking vindt plaats in Het Tropeninstituut Theater te Amsterdam. Wilt u meer weten: El Hizra, Singel 300 A, 1016 AD Amsterdam, Tel: 020-4200568, fax: 020-6251468, e-mail: info@elhizjra.nl

Stichting Internationaal Forum nodigt dichters uit vijf gedichten of meer in te sturen voor de bundeluitgave Honderd dichters 5. De gedichten dienen in het Afrikaans of Nederlands geschreven te zijn. Verwante dialecten en talen als Fries, Nederduits, Nederfrankisch, Nedersaksisch en vertalingen in het Nederlands of Afrikaans zijn met toevoeging van het originele gedicht eveneens welkom.

Informatie en inzending: Redactie Honderd Dichters 3 e.v., t.a.v. Annekoosje Ming, Stichting Internationaal Forum, Paul Krugerstraat 40, 2313 ZD Leiden, Tel/fax: 071-5146703

Colofon

'Luiken open' is een bijlage bij het tijdschrift 'Schrijven' jaargang 5 nummer 1, februari-maart 2001

Onder redactie van:
Aly Freije en Louis Stiller

Eindredactie:
Maaïke Molhuysen

Vormgeving:
Wilma Bulhof

Bladmanagement:
Eva van Joost

Aan deze bijlage werkten mee:
Remco Ekkers, Aly Freije, Christel Jansen, Horus (Fotografie), Tamara Keasberry, Henri Lucas, Hester Mieras, Kitty Peetoom, Louis Stiller, Sander van Vlerken en Nicolien Zuidgeest

'Luiken open' werd mogelijk gemaakt dankzij een subsidie van het ministerie van OC en W, het Fonds voor Amateurkunst en het VSB Fonds

Contact:
tijdschrift@schrijven.org
020-6254141
Herengracht 495
1017 BT Amsterdam

**“Nu is de bundel
uitverkocht, terwijl
andere uitgevers geen
interesse hadden.”**

l b r a h i m   S e

door Nicolien Zuijdgeest
foto Horus fotografie